LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI XVIII (1978)

A. VALECKIENĖ

LIETUVIŲ KALBOS BEVARDĖS GIMINĖS ĮVARDŽIŲ KILMĖ

01. Parodomųjų įvardžių bevardės giminės formos lietuvių kalboje turi specifinį formantą *-ai (tai, tatai* ir kt.*)*, kurio nėra kitose indoeuropiečių kalbose. Dėl šio formanto yra įvairių nuomonių, bet ir dabar jo kilmė nėra aiški. Minėtosios formos su formantu *-ai* vartojamos ne tik kaip bevardės giminės įvardžiai, bet ir kaip dalelytės bei jungtukai. Daugelis dalelytę *tai* ir bevardės giminės įvardį *tai* laikė esant skirtingos kilmės. Čia norima pasvarstyti, ar šios formos abiem funkcijomis negali būti tos pačios kilmės ir kokiu būdu jos yra susidariusios.

Be *tai* ir *tatai*, lietuvių kalbos tarmėse yra ir daugiau to paties kamieno formų: *ta, to, tei, te*, kurios savo vartosena daugiau ar mažiau atitinka *tai, tatai* formas. Apie šių formų identifikaciją bei vartoseną jau buvo rašyta (žr. aut. 1977:55–75). Čia norima plačiau pakalbėti apie jų kilmę[1].

FORMOS SU FORMANTU *-ai*

02. Bene pirmieji, bandę aiškinti lietuvių kalbos įvardžių bevardės giminės formas su *-ai*, buvo G. H. Mahlowas ir J. Schmidtas, mokslo apie ide. kolektyvą kūrėjai. Jie (Mahlow 1879: 49, 81; Schmidt 1883: 364; 1885: 391; 1889: 228–231) vedė lietuvių formą *tai* kartu su vyr. g. dg. vard. *-ai (vilkai)*, taip pat jungtuką *kai* (pr. *kai* „kaip“) bei būdvardinių prieveiksmių formantą *-ai (gerai)* iš ide. bevardės giminės dg. vard. -gal. -**ā* (plg. lot. *loca* šalia *loci*) su dalelyte *-i*. Pagal J. Schmidtą (1889: 228–230) forma *tai* tapusi skaičiaus atžvilgiu indiferentiška dėl tarinį sudarančių vienodų vienaskaitos ir daugiskaitos formų analogijos. *Tai buvo* reiškia ir „hoc fuit“ ir „haec fuerunt“, taip pat *Tai negalima*– „hoc fieri non potest“ ir „haec fieri non possunt“. J. Schmidto nuomonė dėl minėtųjų lietuvių formų su formantu *-ai* kilmės iš pradžių turėjo daug pasekėjų[2]. Nepriėmė šios nuomonės J. Endzelynas. Diskutuodamas su A. Meillet, jis (Эндзелинъ 1911 : 138; 1916: 295 t.t.) nurodė, kad lietuvių bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko galūnė buvo **-ā (namõn)*, bet ne *-ai*. Minimųjų formų J. Schmidto aiškinimas buvo visiškai sukritikuotas specialiai tam skirtame E. Niemineno darbe (1922)[3].

---

[1] Šio straipsnio pagrindinės mintys buvo išdėstytos aut. pranešime III-ojoje baltų kalbotyros konferencijoje Vilniuje 1975 m.

[2]. Remdamiesi J. Schmidtu, aiškino: 1) liet. *tai, kai*, pr. *kai* „kaip“ – K. Brugmannas (1890: 57; 1911: 692; 1916: 616); P. Kretschmeris (1892: 353); F. Fortunatovas (Фортунатов 1895 : 269–270); R. Gauthiot (1909: 356 t. t.); 2) vyr. g. dg. vard. *-ai (vilkai)* – O. Wiedemannas (1897: 64, 82); H. Hirtas (1899: 49); K. Mühlenbachas (1902/3: 238); A. Meillet (1908 / 9: 73; 1914 / 16 : 81–82); R. Trautmannas (1910: 218) ir kt.

[3] Plg. K. Būgos ir F. Spechto nuomonę apie E. Niemineno darbą. K. Būga (1961: 684) pritaria E. Nieminenui, kad *vilkai* nėra bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko forma. F. Spechtas (1924: 51–53), plačiau recenzavęs E. Niemineno darbą, dėl minimųjų formų kilmės lieka prie J. Schmidto nuomonės.

Pastaruoju metu baltistai vyr. g. dg. vard. *-ai (vilkai)* veda iš ide. **oi* (Stang 1966: 66 t.t., 184; 1970: 25; Mažiulis 1970: 170), o bevardės giminės įvardžio formos *tai* kilmės ieškoma lietuvių kalbos dirvoje.

03. Daugelis baltistų bei indoeuropeistų (J. Endzelynas, A. Meillet, J. Otrębskis, Chr. S. Stangas ir kt.) bevardės giminės įvardžių formas *tai, tatai* laiko atsiradusias pagal vyr. g. vn. vard. *tasai, gerasai*. Pirmieji į tai atkreipė dėmesį A. Leskienas (1903: 90–91) ir W. Streitbergas (1892: 267). Šis aiškinimas,– iš pirmo žvilgsnio gana įtikinamas, nes prie įvardžių formų dalelytė *-ai* gana dažna, – taip pat turi keblumų: sunkiai paaiškinamas dentalinis *t* formose *tatai, šitatai, toktai* ir kt. Visi, kurie aiškina *tai, tatai* formas sudarytas su dalelyte *-ai*, laiko pirmąją dalį senąja bevardės giminės forma **ta* < **tod/t*. Pagal A. Meillet (1897/8: 135 t.t.) bevardės giminės įvardžio forma *tai* buvusi sudaryta jau nukritus dentaliniam *t* baltų kalbose, būtent **ta* (< **tod/t*) + *ai*, o *tatai* – anksčiau, kai dar buvęs nenukritęs dentalinis *t*, būtent **tat* (< **tod/t*) + *ai*[4].

Šis aiškinimas taip pat neturi tvirto pamato, nes iš viso abejotina, ar baltų **ta* < **tod/t*. Baltų kalbų medžiaga nepaliudija dentalinio *t* buvimo pėdsakų šioje formoje. Baltų bevardės giminės forma **ta* < **tod/t* tradiciškai atstatoma, remiantis kitomis indoeuropiečių kalbomis, kur šalia vardažodžių bevardės giminės formų su **-om*, yra įvardžių bevardės giminės formos su **-od*, plg. s. ind. *yugám* „jungas“ ir *tat* „tai“. Manoma, kad pagal įvardžio formą **ta* < **tod/t* buvo sudarytos ir būdvardžių atitinkamos formos su *-a* (liet. *gẽra*).

Jau F. Sommeris (1914 : 345–346) abejojo, ar yra buvęs dentalinis *t* lietuvių bevardės giminės formose (**ta, vìsa, žãlia*). Tiktai jis manė, kad bevardės giminės formos su *-a* lietuvių kalboje yra naujos, analoginės pagal atitinkamas *u-* kamieno formas su *-u (gražù)*, kuris yra iš senovės[5].

Įtikimesnė yra S. Agrellio (1926: 21, 26)[6] nuomonė, kad baltų, slavų ir kitų ide. kalbų bevardės giminės formos su **-o* yra gryni kamienai iš senovės, net senesnės už vardažodines formas su **-on*. Pastaruoju metu šią nuomonę plačiau pagrindžia V. Mažiulis (1970: 84 t.t.)[7].

Svarbus argumentas, liudijantis, kad baltų kalbose bevardės giminės formos su grynu kamiengaliu *-a* (be nazalinio *-n* ar dentalinio *-t*) buvo iš senovės, yra seni finų skoliniai su *-a* iš baltų, pvz. suom. *silta* „tiltas“ (s. ind. *tīrthám* „brasta“). Dar K. Būga (1961: 592), remdamasis finų skoliniais, yra nurodęs, kad vietoj prūsų bevardės giminės daiktavardžių galūnės *-an* (plg. pr. *assaran* „ežeras“) lietuviai ir latviai turėjo *-a*. Tačiau šią galūnę *-a* K. Būga taip pat kildina iš ide. **-od*, atėjusią į daiktavardžius per būdvardžius iš įvardžių. Tiktai J. Kazlauskas (1968: 124), remdamasis finų skoliniais su *-a* iš baltų, prieina išvadą, kad lietuvių bevardės giminės formantas *-a*, taip pat slavų *-o* yra grynas kamienas iš senovės, kaip ir *-u* atitinkamose *u*-kamieno formose (plg. *gẽra, gražù*).

Taigi remiantis lietuvių kalbos medžiaga, ypač turint galvoje pastarųjų metų tyrinėjimus, bevardės giminės formos **ta* < **tod/t* atstatymas baltų kalbose yra labai abejotinas. Tuo būdu A. Meillet aiškinimas *tatai* < **tat-ai* ir kt. taip pat netenka pamato.

Būdinga, kad J. Endzelynas aiškina tik bevardės giminės įvardžio formą *tai* iš **ta-ai*. Formos *tatai* jis iš viso neaiškina. Kaip argumentą *tai* < *ta-ai* J. Endze-

---

[4] A. Meillet taip pat laiko galima, panašiai kalp J. Schmidtas, kad **ta, *ka* < **tā, *kā*, plg. s. sl. dg. vard.-gal. *ta*. (Taip pat plg. Meillet 1902 / 5: 329)

[5] Slavų bevardės giminės vienaskaitos vardininko-galininko formų atitinkamą galūnę *-o* taip pat aiškina analogija pagal kitų kamienų atitinkamas formas su grynu kamienu S. Szoberis (1927: 570), tačiau tą analogiją jis nukelia į ankstyvąjį bendraslavų laikotarpį, tuo būdu jo hipotezė yra artima S. Agrellio hipotezei.

[6] Plg. rec. B. Rosenkranz (1928: 627), kur S. Agrellio nuomonė laikoma įtikinama, ir O. Hujer (1928: 354–358), kur S. Agrellio nuomonė nepriimama.

S. Agrellio nuomonę taip pat remia: А. В. Десницкая (1947: 495–496); Э. А. Якубинская-Лемберг (1958: 10) ir kt.

[7] Plg. rec. Jörundur Hilmarsson (1974: 96), kur linkstama manyti, kad **-on* yra sena galūnė.

lynas (1913/14: 125; 1957: 152) nurodo tokį faktą, kad pagal dažnai vartojamą *tasai* buvo sudaryta bevardės giminės įvardžio forma *tai*, bet nebuvo sudarytas bevardės giminės įvardis **kai*, kadangi nebuvo formos **kasai*. Tačiau kad lietuvių nėra reguliarios bevardės giminės įvardžio formos *kai* šalia *tai*, priežastys bus tikriausiai ne darybinės analoginės, bet funkcinės. Paprasčiausiai ta funkcija įsigalėjo vyriškosios giminės formos *kas*, *ką* atitinkamai kaip *tas*, *tą* bevardės giminės įvardžio funkcija. (Plačiau žr. aut. 1974 : 69–73.)

J. Otrębskis ir Chr. S. Stangas formas *tai* ir *tatai* aiškina skirtingai. J. Otrębskis (1956: 150) formą *tai* veda iš **ta-ai* kaip J. Endzelynas, o *tatai* formoje įžiūri pasikartojimą **ta-ta-ai*. Chr. S. Stangas (1966: 232–233; 235; 241–242) aiškina *tatai*, taip pat *koktai*, *toktai*, *antai* susidarius su *-ai* iš **tat-ai*, **kokit-ai*, **tokit-ai*, **anat-ai* kaip A. Meillet, o *tai* laiko sutrauktą iš *tatai* kaip E. Nieminenas (apie šią kontrakciją žr. toliau). Toks skirtingas panašių formų aiškinimas taip pat kelia abejonių.

E. Nieminenas (1922: 40), kuris baltų **ta* taip pat veda iš **tod*, kritikuoja *tai*, *tatai* formų darybos aiškinimą su dalelyte *-ai* pagal *tasai*, *gerasai*, remdamasis šių formų funkcijų neatitikimu. Dalelytė *-ai* paprastai prisideda prie įvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko formų, suteikdama joms įvardžiuotinių formų deiktinio išskyrimo funkciją, tuo tarpu bevardės giminės įvardžių formoms tokio išskyrimo nereikėję. E. Niemineno iškeltas funkcinis argumentas, kritikuojant minimųjų formų darybos su *-ai* aiškinimą, nėra labai stiprus, nes parodomųjų įvardžių formos su *-ai* : *tasai*, *šitasai* ir kt. aiškios deiktinio išskyrimo reikšmės ir neturi, be to, dalelytė *-ai* prisideda ir prie asmeninių įvardžių *tujai*, *jisai* ir kt. Silpniausia minimųjų formų aiškinimo su *-ai* vieta yra tai, kad, taip aiškinant formą *tatai*, reikia remtis baltų kalbose neįrodoma forma su dentaliniu *t*.

04. Forma *tatai* buvo dalijama ir į *ta-tai*. K. Brugmannas (1911: 346) ir K. Būga (Буга 1912: 33) šią formą, suskaldytą į *ta-tai*, gretina su sl.**tъtъ* > rus. *motъ*.

Formą *tatai* taip pat dalija į *ta-tai* E. Nieminenas (1922: 44, 46, 47). Pirmąja šios formos dalimi E. Nieminenas tradiciškai laiko bevardės giminės formą **ta* < **tod*. Prie šios formos prisijungusi dalelytė *tai* (vok. „so“ arba lokalinės reikšmės vok. „da, dort“ iš mot. g. vn. lokatyvo **tāi*), panašiai kaip *-ai* prie *tasai*. Skirtumas tarp *tas-ai* ir *ta-tai* esąs tik toks, kad priebalsiu besibaigianti forma *tas* buvusi sustiprinta *-ai*, o balsiu besibaigianti **ta–* dalelyte *tai* hiatui išvengti.

Formos *tatai* dalijimas į *ta-tai*, mūsų supratimu, yra pats tikslingiausias. Nepriimtinas tik šios formos pirmosios dalies **ta* < *tod* aiškinimas. Pagal E. Nieminenų neaiški ir formos *tatai* susidarymo priežastis.

Formą *tai* E. Nieminenas (1922: 32–35, 43) laiko nauja, atsiradusia iš *tatai* tik istoriniu lietuvių kalbos laikotarpiu. Šią išvadą jis (Nieminen 1922: 49, 52) grindžia tuo, kad pirmuosiuose lietuvių kalbos paminkluose *tai* forma arba visai nevartojama,– yra tik *tatai* (M. Mažvydo),– arba vartojama palyginti retai šalia *tatai* (J. Bretkūno, B. Vilento). Forma *tai* gausiau pradedama vartoti vėlesniuose šaltiniuose (M. Daukšos ir kt.), o yra vyraujanti K. Sirvydo raštuose. Forma *tai* buvusi perdirbta iš *tatai* dėl skiemenų skaičiaus išlyginimo pagal vienskiemenę *tas* paradigmą. Šnekamojoje kalboje *tatai* buvusi per ilga ir todėl abstrahuota į *tai*.

Kadangi E. Niemineno bevardės giminės įvardžio formos *tai* aiškinimas remiamas detaliai išanalizuotais senųjų raštų faktais, jį perėmė ir Chr. S. Stangas (1966: 232, 242).

Iš E. Niemineno atliktos senųjų raštų analizės, mūsų supratimu, reikėtų daryti kitokias išvadas. Išnagrinėjus tarminę medžiagą, pasirodė, kad dabar tik žemaičių vartojama *tatai*, aukštaičiai šios formos neturi, tuo tarpu *tai* plačiai pažįstama aukštaičių, o žemaičių, išskyrus raseiniškius, nevartojama (žr. aut. 1977 žemėlapius). Šių formų tarminė diferenciacija atitinka tų formų vartojimą ir senuosiuose raštuose. Tuose paminkluose, kurie turi daugiau ar mažiau žemaitiškų elementų, forma *tai* nevartojama arba reta (M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, S. Vaišnoro),

o tuose paminkluose, kurie parašyti aukštaičių tarmės pagrindu, *tai* dažna šalia *tatai* arba vyraujanti (K. Sirvydo, M. Daukšos, M. Petkevičiaus)[8]. Taigi *tai*, *tatai* formų pasiskirstymą senuosiuose raštuose reikia sieti su šių formų tarmine diferenciacija, o ne su tų raštų pasirodymo chronologija. Tokios pat nuomonės yra ir F. Spechtas (1924: 51), recenzavęs E. Niemineno darbą.

Kadangi pagal senųjų raštų medžiagą negalima įrodyti, kad liet. *tai* atsiradęs vėliau negu *tatai*, E. Niemineno nuomonė dėl *tai* kaip kontrakcijos iš *tatai* netenka pamato. Tačiau kad įsigalėjo *tai*, o iš vartosenos išstumiama *tatai* dabartinėje literatūrinėje kalboje, be abejo, turėjo reikšmės geresnis *tai* formos tikimas prie kitų vienskiemenių neapibrėžto nurodymo formų, su kuriomis *tai* sudaro paradigmą: vard. *tai*, *tas*, kilm. *to*, naud. *tam*, gal. *tą*, įn. *tuo*, viet. *tame* (plačiau žr. aut. 1974: 61).

05. Skirtingai nuo bevardės giminės įvardžio *tai* aiškinama dalelytė bei jungtukas *tai*. Pastaroji forma vedama iš mot. g. vn. loc. **tāi*, kaip *kai* < **q^{u}āi*. Pradžią tokiam aiškinimui davė F. Solmsenas (1911: 189–190), kuris, kritikuodamas J. Schmidto „Neutrum" teoriją, liet. *kai*, pr. *kai* „kaip", atitinkamai ir prieveiksmių formantą *-ai (ilgaĩ)* gretino su s. sl. *cě (a cě, cě i)* bei *-ě (dobrě)* ir kildino iš moteriškosios giminės vienaskaitos lokatyvo. Iš pradžių F. Solmseno nuomonę kritikavo R. Trautmannas (1920: 251–252), keldamas šių formų ir datyvo atitinkamų formų (F. Solmsenas lokatyvą-datyvą laikė vienu linksniu) kirčio neatitikimą, plg. *taĩ* ir *tái*. Tačiau F. Solmseno nuomonė pasitvirtino, kai J. Endzelyno (1922: 467) buvo iškelti latvių kalbos duomenys. Latvių kalboje yra vn. viet. *tai* ir prieveiksmiai (aukštaičių tarmėje) *taî*, *kaî* (su stumtine priegaide), ir tai geriausias įrodymas, kad šie prieveiksmiai yra vienos kilmės su moteriškosios giminės *ā-* kamieno vn. loc. **tāi* (plg. liet. *toj-ė̃*), **q^{u}āi* (Nieminen 1922: 42–43), kurių *-āi* buvo tariamas su akūtu (Эндзелинъ 1916: 309). Lat. aukšt. *taî*, *kaî* atitinka liet. *kai*[9], pr. *kai*[10] (Endzelynas 1957: 209) ir liet. *tai* dalelytės bei jungtuko funkcija (Nieminen 1922: 41). Nėra abejonių, kad šios formos yra prabaltiškos ir savo kilme susijusios su moteriškosios giminės vienaskaitos lokatyvu (plg. Rosinas 1967: 177). Tačiau iki šiol niekas nebandė su minėtuoju vienaskaitos lokatyvu tiesiogiai sieti lietuvių bevardės giminės įvardžio *tai*. J. Endzelynas ir E. Nieminenas (pagal pastarąjį ir Chr. S. Stangas), laikydami baltų dalelytę, jungtuką ar prieveiksmį *tai*, *kai* senomis vienaskaitos lokatyvo formomis, bevardės giminės įvardį *tai* laikė kitos kilmės – nauja analogine forma (žr. aukščiau).

Antra vertus, E. Nieminenas (1922: 47), be *tai* aiškinimo kaip kontrakcijos iš *tatai*, vienoje vietoje mini ir tokią galimybę, kad liet. *tai* bevardės giminės įvardžio funkciją taip pat galėjusi gauti ir iš lokalinės reikšmės dalelytės *tai* (jos reikšmę atstato su žvaigždute vok. *„da"), panašiai kaip angl. *there*, dan. bei norv. *der*, kurie dabar atlieką subjekto funkciją. Ši E. Niemineno užuomina, mūsų supratimu, yra arčiausiai tiesos. Tačiau plačiau šios idėjos E. Nieminenas nevysto. Remdamasis kitų kalbų analogijomis, jis tiesiogiai nesieja bevardės giminės įvardžio *tai* su dalelyte bei jungtuku *tai* (pastarąją jis aiškina vok. „so").

Mūsų supratimu, nėra negalima, kad lietuvių kalboje *tai* dalelytė bei jungtukas ir *tai* bevardės giminės įvardis yra tos pačios kilmės, t.y. iš kilmės susiję su tuo pačiu mot. g. vn. lok. **tāi*. Norint tai įrodyti, visų pirma reikia paaiškinti, iš kur *tai* kilmės pagrinde yra mot. g. vn. lok. **tāi* ir kaip forma *tai*, be dalelytės bei jungtuko, galėjo gauti bevardės giminės įvardžio funkciją.

06. Kaip žinoma, **ā/e* kamienas iš pradžių nebuvo moteriškosios giminės rodiklis (šią reikšmę jis gavo vėliau, kai vyko pasidalinimas vyriškoji : moteriškoji : bevardė giminė), bet turėjo abstraktų bei kolektyvinę reikšmę (Brugmann 1908:

---

[8] Dėl lietuvių senųjų paminklų kalbos sąsajos su atitinkamomis lietuvių kalbos tarmėmis žr. J. Palionis (1967: 51 t.t.).

[9] E. Nieminenas (1922: 20–21), pagal jį ir Chr. S. Stangas (1966: 287), liet. *kai* laiko nauja forma vietoj *kaip* vėl remdamasis šių formų vartosena senuosiuose lietuvių paminkluose.

[10] Chr. S. Stangas pr. *kai* veda iš **kai* (1966: 287).

70; 1911: 286; 1922: 361–362), plg. šio kamieno kolektyvinės reikšmės *banda, manta, tauta* ir kt.

Kolektyvinės reikšmės iš prigimties taip pat buvo ide. bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko formos su **-ā* (gr. *μῆρα* šalia *μηροί*, lot. *loca* šalia *locī*), vartojamos su predikato vienaskaitos formomis. Dėl šių formų santykio su kitomis formomis yra įvairių nuomonių. J. Schmidtas (1889: 12, 37), pirmasis iškėlęs bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko formas su **-ā* kaip ide. kolektyvą, laikė jas identiškomis su moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formomis, turinčiomis tą patį **-ā*. Jau N. van Vijkas (1902: 12–13) nurodė, kad kolektyvinės reikšmės bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko formos su **-ā* buvo prieš moteriškosios giminės **ā/*e* kamieno klasės susiformavimą. A. Meillet (1908: 257–258, 261) bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko formas su **-ā* laiko identiškomis su bevardės giminės vienaskaitos vardininko-galininko formomis. Įtikinama yra Chr. S. Stango (1970: 18 t.t.) hipotezė, kad bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko formos su **-ā* iš pradžių sudarė atskirą kategoriją – kolektyvą (genus collectivum, *ā-* collectivum), kuris giminių (nominalinių klasių) sistemoje buvo priešinamas ne kolektyvui (prieš giminių sistemos „vyriškoji : moteriškoji : bevardė giminė" susidarymą). Pastaruoju metu W. P. Lehmannas (1958: 189 t.t.), remdamasis laringalų teorija, praindoeuropiečių formą su trumpuoju balsiu ir laringalu, iš kurios išsirutuliojo forma su **-ā* (vėliau mot. g. vn. vard. ir bev. g. dg. vard.-gal.), iš kilmės taip pat laiko kolektyvinės reikšmės forma. Prieš laringalų išnykimą minėtoji praindoeuropiečių forma sudarė simetrinę sistemą su kitomis priebalsiu besibaigiančiomis formomis: su *-s* forma (vėliau vyr. g. vn. vard.), turėjusia iš kilmės individualią aktyvaus objekto reikšmę, ir su *-m* forma (vėliau vyr. g. vn. gal. ir bev. g. vn. vard.-gal.), turėjusia iš kilmės veiksmo rezultato bei neaktyvaus objekto reikšmę[11].

Jeigu formos su **-ā* sudarė atskirą kolektyvinės reikšmės daiktavardžių klasę, tai buvo taip pat išrutuliotos ir atitinkamos atributinės klasės (parodomųjų įvardžių ir būdvardžių), nes giminių sistemos raidai kongruencija turėjo ypatingos reikšmės. Tai nurodo daugelis tyrinėtojų (plg. Pedersen 1913: 68; Lehmann 1958: 194 t.t. ir kt.). Chr. S. Stangas (1970: 16 t.t.), remdamasis kongruencija, šalia vn. vard. vyr. g. **newos*, **so*; mot. g. **newā*, **sā*, bev. g. **newom*, **tot/d*, rekonstruoja ketvirtą atributinę klasę su vn. vard. **newā*, **tā*. Pastarosios formos buvo derinamos su bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko formomis su **-ā*, kurios iš kilmės buvo kolektyvinės reikšmės vienaskaitinės formos. Vadinasi, įvardinis kamienas **tā/*te* (skirtingai nuo dabartinio mot. g. **sā*) iš kilmės taip pat buvo kolektyvinės reikšmės, žymėjo „eine undifferentiierte Sammlung, ein undifferentiiertes Kontinuum", kaip dabar vok. bev. g. „das".

07. Seniai yra pastebėta ide. kalbose įvardinių **-(į)ā* kamieno *(*įā, *tā)* prieveiksmių su adverbinių linksnių (instrumentalio, abliatyvo, lokatyvo-datyvo) vardažodinėmis galūnėmis. K. Brugmannas (1908: 63) šiuos prieveiksmius laiko substantyvinėmis bevardės giminės formomis. Chr. S. Stangas (1970: 25) juos kildina iš kolektyvinės reikšmės kamienų.

Kolektyvinės reikšmės kamienas taip pat galėjo sudaryti formos **tāi* (su vardažodine vn. lok. galūne *-i*[12]), su kuria siejama lietuvių dalelytė bei jungtukas *tai* ir latvių aukšt. prieveiksmis *taî*, pagrindą. Chr. S. Stangas (1970 : 25) taip pat rekonstruoja ide. kolektyvinės reikšmės **tā/ *te* kamieno prieveiksmį **tāi*, bet liet. *tai* su juo nesieja, nes pagal E. Nieminėną laiko nauja forma (žr. 04).

Išnykus kolektyvui kaip atskirai kategorijai, vykstant persigrupavimui giminių sistemoje, kolektyvinės reikšmės **tā* kamieno formos gavo moteriškosios gimi-

[11] Iš senųjų tyrinėtojų G. H. Mülleris (1898: 312) vienas iš pirmųjų, remdamasis K. Brugmannu, formas su **-ā* iš kilmės laiko abstraktų klasės formomis ir priešina jas konkrečios reikšmės formoms su *-s*.

[12] Kad lietuvių prieveiksmiuose *(iki vakari) *o* / **e-* kamieno vn. dat.-lok. galūnė *-i* (< **-i*) yra praindoeuropietiško senumo, žr. Mažiulis (1970: 145–146).

nės reikšmę. Todėl ta pati forma **tāi* sudaro liet. mot. g. vn. viet. *tojè* (< **tāi* + **-én*) pagrindą, taip pat lat. aukšt. *taî* prieveiksmį ir literatūrinėje latvių kalboje moteriškosios giminės vienaskaitos vieťininką. Turint galvoje, kad vienaskaitos lokatyvas baltų ir apskritai indoeuropiečių kalbose buvo neparadigminė forma (Топоров 1961: 285, 298–299), lietuvių dalelytė bei jungtukas *tai* ir latvių aukštaičių prieveiksmis *taî* galėjo būti netgi senesni už atitinkamas moteriškosios giminės vienaskaitos lokatyvo formas, t.y. minėtosios formos galėjo išsirutulioti anksčiau, negu vienaskaitos lokatyvas tapo paradigminiu linksniu.

08. Aiškinant *tai* kilmę, reikia paminėti pastaruoju metu V. Georgijevo (1965: 81 t.t.; 1974; 1975: 3–9) postuluojamą hipotezę, pagal kurią **ā-* kamienas yra išriedėjęs dėl sandhi iš senesnio su dvibalsiu **eH₂y*, kuris taip pat buvo kolektyvinės reikšmės. V. Georgijevas įžiūri **-ay-* < **eH₂y* kamieno refleksą daugybėje ide. formų, tarp kitų ir liet. mot. g. vn. viet. *toj-è*, pr. mot. g. vn. vard. *quai*.

Kamieno pasikeitimą fonologiškai aiškina W. R. Schmalstiegas (1973: 101, 143 t.t.): prieš priebalsį gale žodžio dvibalsis virto ilguoju balsiu (**-ay-* > **-ā*), o prieš balsį išliko sveikas. W. R. Schmalstiegas įžiūri papildomą distribuciją **ā-* kamieno paradigmoje: kamiengalis **-ay-* prieš balsines galūnes ir **-ā-* prieš priebalsines. Atskirose ide. kalbose **ā-* kamieno paradigmoje yra nemaža formų su *-ay-*, kurias būtų patogu aiškinti, suponuojant **eH₂y-* > **ā-* kamieną (Rasmussen 1973: 90 t.t.). Tačiau kol kas **ā-* < **eH₂y-* raida tėra nepamatuota hipotezė (Szemerényi 1970: 173). Todėl mes čia liekame prie senos **ā-* < **eH₂-* kamieno interpretacijos ir baltų minėtą formą *tai* laikome kolektyvinės reikšmės **tā* kamieno ir vn. lok. *-i* junginiu.

09. Siedami liet. dalelytę bei jungtuką *tai* su senovine kolektyvinės reikšmės forma **tāi* (kaip ir mot. g. vn. viet. *toj-è*), juo labiau su šia forma turime sieti bevardės giminės įvardį *tai*, nes jis ir dabar dar turi išlaikęs apibendrintą, arba kolektyvinę, reikšmę. Norėdami tai parodyti, trumpai turime paliesti bevardės giminės įvardžio *tai* funkcijas ir nurodyti santykį, pagal kurį jos sudaro kontrastą su vyriškosios bei moteriškosios giminės formomis.

Lietuvių kalboje įvardis *tai*, galima sakyti, yra vienintelė ryškiausia bevardės giminės forma, kuri toje pat sintaksinėje pozicijoje yra priešinama atitinkamoms vyriškosios bei moteriškosios giminės formoms[13]. Vyriškosios ir moteriškosios giminės formos *tas*, *ta* vartojamos dvejopai: 1) substantyviškai – eina daiktavardžio pozicijoje ir 2) atributyviškai – eina būdvardžio pozicijoje. Tuo tarpu bevardės giminės forma *tai* vartojama tik substantyviškai – daiktavardžio pozicijoje. Todėl vyriškosios, moteriškosios (iš vienos pusės) ir bevardės giminės (iš kitos pusės) kontrastas galimas tik substantyvinėje pozicijoje. Šioje pozicijoje nurodytosios formos semantiškai yra priešinamos taip: a) vyriškosios bei moteriškosios giminės formos *tas*, *ta* (jų funkcija vienoda) nurodo konkrečius, individualizuotus daiktus (dažnai asmenis); jų antecedentai paprastai yra atskiri daiktavardžiai; b) bevardės giminės forma *tai* nurodo reiškinius, veiksmus ar daiktus apibendrintai, nekonkrečiai; jų ir antecedentai paprastai yra ne atskiri daiktavardžiai, bet ištisi sakiniai ar net didesnė teksto atkarpa. Pvz.:

a) *Visi pinigai atiteko jo sūnui, o tas ėmė linksmai gyventi.* BalčAP 199. *Jis* (Pranaitis) *nieko neatsakė, tik perliejo botagu kumelę, kad ta net šuoliais leidosi keliu.* Myk-PutS19. *Visi apsiavę su batais, bet tuos dėvėjo tiktai lig išeidamys iš bažnyčios.* ValPJ 30.

b) *Čia jis atsiminė, kad tuo reikalu dar nekalbėta su pačia Darata, bet tai kalvio sumanymų negalėjo pakeisti.* VenclR III 108. *Mikodemo mina buvo taip kvaila, kad nors paveikslą iš jo rašyk... Tai* (= kad mina buvo kvaila) *pabaigė Vizgirdą įtikinti atėjus jo pražūties valandai.* VaižgP I 201.

---

[13] Būdvardžių bei būdvardiškųjų žodžių atitinkamos formos *(māža, gēra)* paprastai vartojamos visai kitoje pozicijoje, negu atitinkamų žodžių vyriškosios bei moteriškosios giminės formos, plg.: *Vaikas gēras* ir *Vaikui čia gēra.*

Apibendrinta, arba kolektyvinė, formos *tai* reikšmė ypač ryški tais atvejais, kai ja nurodoma keletas panašios rūšies daiktų kaip tam tikros sferos daiktų visuma. Pvz.:

Kas gi iš to, kad, be visa to, dar klėtis stovi pilna grūdų, lašinių, linų, vilnų? Tamstai tai niekai, o Ansui pagunda, pavydas. VaižgP I 74. *Ji neįsivaizdavo laimės ir būties pilnumo be krykštaujančio kūdikio, mylinčio vyro, savo jaukaus namų kampo. Tai pirmutinė žmogiškosios egzistencijos grandis.* KubSNL 314.

Taigi lietuvių bevardės giminės forma *tai* turi išlaikiusi apibendrintą, arba kolektyvinę, reikšmę, pagal kurią yra priešinama vyr. bei mot. giminės formoms *tas, ta*, turinčioms nekolektyvinę, konkrečią, individualią reikšmę.

10. Kad tarp dalelytės bei jungtuko *tai* ir bevardės giminės įvardžio *tai* nėra neperžengiamos ribos ir jie gali būti vienos kilmės, rodo jų funkcijų palyginimas.

Bevardės giminės forma *tai* vartojama substantyviškai daiktavardžių vardininko arba galininko pozicijoje kaip anaforinis įvardis – apibendrintai nurodo tai, kas anksčiau buvo minėta arba pasakyta tuojau po tos formos.

Jis kalbėjo su manim kaip su suaugusiu, ir tai man buvo labai malonu. VenclPU 436. *Adomukas dar nepilnai išmanė, ką gi tai reiškia– nebėra tavo dėdės.* VaižgRR I 154. *Patiesei pamatus pirčiai, o nori ant jų pastatyti bažnyčią! Kas tai gali padaryti?* ŽemR I 50.

Dalelytė bei jungtukas *tai* dažnai eina sakinio, dėmens ar frazės pradžioje, neretai su kitomis dalelytėmis, jungtukais ar prieveiksmiais sudarydami pradines grupes.

– Tai šiandien vaikščioti nė nesirengi? – Sakau gi. – Petras atsistojo. – Tai sudiev. PaukštAK 154. *– Ar jūs jau einate į lauką arti? – Tai jau... vakar popiet ariau, – išvebleno. – Tai gal jūs ten ardamas dainavote? – Tai jau aš.* PaukštAK 194. *– Aš duonos nenoriu. – Tai ko – pančio nori?* PaukštAK 6.– *Ar matai, kokia tu! Tai tik į žemę įkišti, ir gana, o kame mišios?* ŽemR I 147. *– Aš laiko neturiu su jum daugiau kalbėt. Ir pliaukšt kaip jūs. Girdėjot, – ką? Na tai dar jūs išgirsite mane.* SruogR II 141. *Tik ten, aure, kur smiltys, čia tai ir ropučių sodino, ir rugių sėjo.* SimonR I 213.

Čia *tai*, eidama sakinio ar frazės pradžioje, savotiškai jungia tą frazę, sakinį su ankstesniu kontekstu, yra lyg koks katalizatorius. Su tokiomis dalelytėmis lyg ir patogiau pradėti naują frazę. Ypač tai būdinga šnekamajai kalbai, dialogui.

Dalelytės *tai* jungiamoji funkcija ypač ryški tais atvejais, kai tomis dalelytėmis pradedamas naujas sakinys su ankstesniu kontekstu yra susijęs priežasties bei aiškinamaisiais ryšiais[14].

– Ona, tamsta vaikščioji į bažnyčią. Tai bent kartą paprašyk dievą, kad jis nebedarytų pasauliui tokių kvailių, kaip Santeklių Sviestavičius. VaižgP I 106. *– O tu dar didžiuojies? Tai jau neturi proto nė kaip velnias!* ŽemR I 175. *Aš atsistojau iš savo vietos ir nuėjau į toliau sėdintį draugą. Tai kadgi suriko ant manęs.* VaižgP I 96.

Taigi tokioms jungiamosioms dalelytėms, atliekančioms katalizatorių vaidmenį, visai lengva priartėti prie anaforinių įvardžių, kurie taip pat nurodo į ankstesnį kontekstą, ypač prie anaforinių įvardžių bevardės giminės formų, kurių nurodymas yra labai bendras, nekonkretus. Lietuvių kalboje nereti pereinamieji atvejai, kai dalelytė *tai* priartėja prie bevardės giminės įvardžio *tai* – ji neužima daiktavardžių vardininko ar galininko pozicijos, t.y. neatlieka įvardžių sintaksinės funkcijos, bet turi tokią nurodomąją reikšmę, kaip anaforiniai įvardžiai (nurodomas ankstesnis kontekstas arba ankstesnė situacija). Pvz.:

Tai vėjas kap papučia, tas kirvakotis bampt, ji sako: „Tai mano tėvelis malkeles kapoja“. Auk (LKT 362). *Vieną naktį sujuda visas viešbutis. Iš pradžių Alfonsas pamanė, kad tai, kaip paprastai, kas nors iš aukštesniųjų karių atvažiavo.* VienPD,

[14] Tam tikriems kontekstams sąlygojant, forma *tai* yra išrutuliojusi ir jungtuko funkciją, pvz.: *Pirma kas kuo mirė, tai sakydavo kirminas.* Kbl (LKT 107). *Jei jau balsas toks, tai, matyt, ir širdį tokią turi.* PaukštAK 169. *Sugrįždamas vis kokį naują išmislą parsinešdavo, tai ne laiku bulbes akėti, tai nuolat jas arinėti ir arinėti.* VaižgP I 84–85 (plačiau žr. aut. 1977).

K 177. *Ima čirkšti tūkstančiai žiogelių. Napaliui rodos – milijonai. Tačiau ėmęs sekti, kurgi jie sustoję sparnelius trina ir tokį didelį balsą padaro, nieko nepamato. Ir ima jam rodytis, jog tai visai ne gyvūnėliai čirškia, tik pati žemė skamba...* VaižgP I 222.

Tokie pereinamieji atvejai aiškiai rodo, kad, esant tam tikriems kontekstams, visai lengva nurodomajai dalelytei *tai* gauti anaforinio įvardžio bevardės giminės formos reikšmę.

11. Kyla klausimas, kada *tai* galėjo įsitvirtinti kaip bevardės giminės įvardis. Lietuvių kalbos tarmėse forma *tai* vartojama gana plačiai, bet paprastai turi dalelytės bei jungtuko funkciją. Pastaroji funkcija ji išplitusi visame aukštaičių tarmės plote, išskyrus panevėžiškius, ji pažįstama taip pat žemaičių raseiniškių. Bevardės giminės įvardžio funkcija forma *tai* nurodytose tarmėse reta. Kiek dažniau ji pasitaiko aukštaičių tarmėse, bet irgi dažniau tik pereinamaisiais atvejais. Būdinga, kad ir kitos formą *tai* atitinkančios formos – žemaičių *ta*, panevėžiškių *tę*, *tɛ*, *ti* – taip pat vartojamos kaip dalelytės bei jungtukai. Tapti bevardės giminės įvardžiais jos turi tik potencinę galimybę. Tačiau iš to dar negalima padaryti išvados, kad *tai* bevardės giminės įvardžio funkcija yra labai vėlyva. *Tai* plačiai neįsigalėjo bevardės giminės funkcija paprasčiausiai dėl to, kad šia funkcija lietuvių kalbos tarmėse, kaip ir latvių kalboje, įsitvirtino vyriškosios giminės vn. vard. ir vn. gal. formos *tas*, *tą*, einančios atitinkamai daiktavardžių vardininko arba galininko pozicijoje. Tiktai lietuvių literatūrinėje kalboje, matyt, dėl didesnio tikimo prie visos gramatinės sistemos daugiau įsigalėjo bevardės giminės įvardžio funkcija *tai*, o ne *tas*, *tą*, žr. aut. 1974:58 (2 lentelė), 62 (3 lentelė).

Tos pačios darybos kaip liet. *tai* randama prūsų kalbos paminkluose *kai* (šalia *ka*, *kan*), pavartota 3 kartus bevardės giminės įvardžio funkcija galininko pozicijoje: *Kai billē dineniskas geits*? „Was heißt denn teglich Brodt?“ Ench 37_{10}. *Tīt daiti teinu erainesmu, kai ioūs skellānts astai* „So gebet nu jederman, was jr schüldig seid“ Ench 57_{23}. *bhe waiditi kai erains, labban segge, stan wīrst tans pogauuns* „Vnd wisset, was ein jeglicher gutes thut, das wird er empfahen“ Ench 61_3 (Trautmann 1910 : 267, Nieminen 1922 : 14, Schmalstieg 1974 : 135), plg. Endzelin (1944 : 124–125), kuris, laikydamas liet. *tai* nauja forma iš *ta-ai*, kartu ir pr. *kai* laiko netikra, užrašyta su *-i* vietoj *-n (kan)*.

Lietuvių kalbos tarmėse taip pat kartais pasitaiko *kai* bevardės giminės funkcija galininko pozicijoje, pvz.: *Už kai tu jį muši*? Lp (LKŽ V 361). Gali tai būti analoginė forma pagal *tai*, bet gali būti ir sena, kalbininko B. Savukyno liudijimu, ji šioje tarmėje vartojama senesnių žmonių šalia *ką* (tarm. *kū*).

Galimas daiktas, kad prielaidas gauti bevardės giminės įvardžio funkciją formos su *-ai* (*tai*, *kai*) bus jau turėjusios prabaltiškoje epochoje.

Kad lietuvių kalboje įsigalėjo bevardės giminės įvardžių formos su *-ai*, prūsų – formos su grynu kamiengaliu (*ka*, *sta*, žr. Endzelin 1944: 111, 123), o latvių kalboje iš viso nėra specialių bevardės giminės formų, priežastys slypi ne pačiose formose, o tų kalbų gramatinėse sistemose.

12. Kaip anksčiau buvo minėta (žr. 04), formą *tatai* tikslinga skaldyti į *ta-tai*. Antroji šios formos dalis tikriausiai yra ta pati anksčiau nagrinėta dalelytė *tai*. Neaišku, kas iš kilmės buvo pirmoji šios formos dalis. E. Nieminenas (1922: 44) nurodo, kad dalelytė *tai* prisijungusi prie senosios bevardės giminės formos **ta* < **tod*. Lat. *tă-tă*[15] E. Nieminenas (1922: 46) taip pat aiškina kaip bev. g. vn. vard.-gal. **ta* (< **tod*) + lok. **tā*. Toks aiškinimas būtų priimtinas, jeigu visiškai būtų tikra, kad lietuvių bei latvių kalboje buvo bevardės giminės įvardis **ta*, kai susidarė *tatai*. Forma **ta* rekonstruojama lietuvių bei latvių kalboje pagal pr. *sta*, sl. *to* ir lietuvių būdvardžių bevardės giminės formas su *-a (gēra)* (Mažiulis 1970: 85). Iki šiol prie šių formų nebuvo pritraukiama žemaičių *ta*, nes ji buvo atstatoma *tai*. Iš tik-

[15] K. Mülenbacho – J. Endzelyno žodyne (1932 : 120) ši forma traktuojama kaip pakartota *ta ta* (rašoma atskirai).

rųjų žemaičių minimoji forma yra pagrindo identifikuoti *ta* (žr. 17). Tačiau žemaičių *ta* bevardės giminės įvardžio funkcijos neturi, ji vartojama tik kaip dalelytė bei jungtukas. Tokia pat forma *ta* yra ir latvių kalboje, bet ji čia taip pat vartojama tik kaip dalelytė bei jungtukas. Liet. žem. *ta*, lat. *ta* savo vartosena visiškai atitinka hetitų *ta-*, kuri taip pat vartojama kaip jungiamoji dalelytė pradžioje sakinio ir bevardės giminės įvardžio funkcijos neturi. Taigi yra visiškas pagrindas manyti, kad liet. žem. ir lat. *ta*, kaip ir het. *ta-*, iš kilmės buvo senos dalelytės ir bevardės giminės funkcijos neturėjo, nors etimologiškai tikriausiai yra susijusios su kitų kalbų bevardės giminės įvardžiais, plg. sl. *to* (žr. 17).

Antra vertus, jeigu lietuvių ir latvių *ta* būtų turėjusi bevardės giminės įvardžio funkciją, tai neaišku, kodėl ji šią funkciją būtų praradusi. J. Schmidtas (1889 : 229) aiškino bevardės giminės įvardžio **ta* išnykimą lietuvių kalboje dėl tos formos sutapimo su moteriškosios giminės vn. vard. *ta* < **tá* po akūtinių galūnių sutrumpėjimo. Bet latvių moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma yra su ilguoju *-ā (tā)*, o bevardės giminės įvardžio formos **ta* čia taip pat nėra. Pagaliau *tas*, *tą* dabar lietuvių ir latvių kalbose turi bevardės giminės reikšmę, nors kartu yra ir vyriškosios giminės formos. Taigi formų sutapimas nėra būtina sąlyga vienai iš jų išnykti, jeigu jos vartojamos skirtingai.

Su tuo pačiu formantu *-a* (ide. **-o*) yra nurodytos prūsų bevardės giminės įvardžių formos *sta*, *ka*. Tiesa, J. Endzelynas (1944: 116) abejojo, ar *sta* yra tikra, nes pasitaiko retai (ir tik sakinio pradžioje!) šalia *stan*. Plačiau vartojama *ka*. Prūsų kalbos minimųjų formų funkcijos plačiau netirtos. Antra vertus, prūsų bevardės giminės minimųjų įvardžių formos su *-a* galėjo būti (kaip slavų ir kt.), o lietuvių ir latvių kalbose atitinkamų formų su *-a* ta funkcija galėjo ir nebūti (kaip hetitų). Tai priklauso nuo visos kalbos gramatinės sistemos.

Turint galvoje iškeltuosius dalykus, liet. *tatai* daryba iš bevardės giminės formos **ta* su dalelyte *tai* abejotina. Mūsų supratimu, patikimesnis *tatai* formos aiškinimas būtų iš dviejų dalelyčių. Turint dalelytę *ta* ir *tai*, iš jų galėjo susidaryti ir *tatai*. Šią mintį suponuoja lietuvių kalboje daugybė tokio tipo darinių iš dviejų ar daugiau dalelyčių. Pvz.:

ana-va : *Anavà kiškis bėga.* Ilg.
ana-ve : *Anavè ir jis ateina.* Gs.
be-ne : *Bene tu matei, kad pasakoji.* Jnš.
be-ta-g[16] : *Betag čia reikia, idant visokia loma būtų ižpildyta.* DP 30.
be-tai : *Id kožnas, kursai tiki, neprapultų, betai amžiną žyvatą turėtų.* SE 129.
be-tai-g : *Betaig tave baisiai pažeidė ir negali keršto nuleist.* DP 37.
tai-gi : *Taigi kad nežinai.* Skp.
ta-pat : *Kaipgi nedirbu, tapat* (= juk) *aš viena namuos visa padarau.* Ps.
tik-tai ir kt. (Daugiau pavyzdžių žr. toliau prie atitinkamų formų.)

Tokių žodžių, taip pat ir *tatai*, darybos pradžią (impulsą) galėjo duoti ir dabar dar vartojami tam tikri sakinį ar sakinio dėmenį pradedantys sintaksiniai kompleksai iš dviejų ar daugiau dalelyčių, jungtukų bei prieveiksmių, pvz.:

Tai jau nebe juokaĩ, jei koja tinsta. Drg. *Kai nueidavo spanguolių..., na tai tẽ* (=ten) *gyvačių tai yra.* Pšš (LKT 159). *Dūrė ir išdūrė* [žuvis] *tinklą ir išėjo, taĩgi tai vė kokia* [didelė]. Kk (LKT 188). *Nu tai jau kad sutinka, tai butelį išgeria.* Pvk (LKT 181). *Nu čia paskuñ tai aš neatsimenu, kur juosius vežė.* Ktč (LKT 167). *Kad būtų užtaisai, ka nereiktų rišt — va tadà tai jau gyvẽnimas būtų.* Stkn (LKT 164).

Lietuvių kalboje yra reduplikaciniu būdu sudarytų dalelyčių bei prieveiksmių su pakartotu parodomojo įvardžio kamienu. Kamieno priebalsis abiejuose dėmenyse išlieka tas pats, o balsiai gali pakisti. Pvz.:

[16] Iš čia sutrumpinta *bet*. Kad *bet* nėra iš *beti* (taip teigia J. Otrębskis 1956: 360), rodo dzūkų *bet* su išlaikytu sveiku *t* (Zinkevičius 1966: 436).

ši-šia : *Kitur daugiau užpelno kap šišia* (=šičia). Pgg.
tan-ta-jėg : *Pasipjovė tokį aviną, tantajėg* (=tuojau) *ir suvalgė*. Vdk.
tas-ta-ja : *Kai pradėjo paldienike, tastaja* (= taip pat) *ir subatoj lyja*. Trgn.
ta-tiaug : *Tatiaug* (taip pat) ... *daro ir ligose*. DP 80.
ta-tieg : *Tatieg padarė prisagiodami kojas*. DP 176.
te-te : „*te imk*" Dglš.

Plg. dar *tučtuojau, ničnieko, vičvienas, -a* ir kt.

Panašiu būdu galėjo būti sudaryta ir *tatai* (lat. *tă-tă*). Taigi teisūs buvo K. Būga ir K. Brugmannas, lygindami liet. *ta-tai* su reduplikacine slavų forma **tъ-tъ* > rus. *motъ*[17].

13. Lietuvių kalboje formos *tai* ir *tatai* yra laisvieji variantai. Jos iš pradžių turėjo tą pačią reikšmę (plg. analoginius tos pačios reikšmės darinius *šičia* ir *čia, šišia* ir *šia*). Todėl literatūrinėje kalboje *tatai* baigia nykti, užleisdama vietą trumpesnei formai *tai*, daugiau tinkančiai prie kitų *tas* formų. Tarmėse *tai* ir *tatai* pasiskirstė teritoriškai: kur yra *tatai*, paprastai nėra *tai* (žemaičiai), o kur yra *tai*, nėra *tatai* (aukštaičiai). Būdinga, kad žemaičių *tatai*, kaip ir aukštaičių *tai*, paprastai vartojama kaip dalelytė, dažnai eina sakinio ar dėmens pradžioje, su kitomis dalelytėmis bei jungtukais sudarydama pradines grupes. Pvz.:

Tas [tėvas] *sako: nuplėšk stogus – bus šiaudun, šiaudus tuos iškulk i nevėtytus pasėk laukus. Tatai visus ir apsėjo laukus*. Strb (LKT 104). *Svaidyt seną žmogų su akmenimis – a tatai tas y gerai?* Skl *Nu tatai, vaikeliai, šį vakarą reik munie eit numie*. Bdr. *Ir tatai yr garbė kilti par kitų sprandus*. Šauk.

Šalia *tatai* tokia pat dalelytės funkcija vartojama dar žemaičių forma *ta* (žr. 17). Pastaroji forma turi ir jungtuko funkciją, o *tatai* jungtuku paprastai neina. Taigi žemaičių *tatai* ir *ta* tik kartu atitinka aukštaičių dalelytę bei jungtuką *tai*.

Bevardės giminės įvardžio funkcija *tatai* beveik ir nevartojama; pasitaiko tik pereinamaisiais atvejais.

Gražiasis ano balakons tatai! Pabenga tatai! Tokius numus įsistatė – ne juoks tatai! Vg (LKT 102). *Plūgos nebuvo, kumet tatai atsirado!* Škl (LKT 65).

Forma *tatai* ir žemaičių tarmėje jau stabarėja. Pagal kitus panašius darinius prie šios formos pridedama *-s*, pvz.: *Žieminis jurgins tatais*. Vkšn (VitŽ 393).

Senuosiuose paminkluose, ypač iš žemaičių kilusių rašytojų raštuose, forma *tatai* gausiai vartojama ir bevardės giminės įvardžio funkcija (žr. 04).

Latvių *tă-tă* užfiksuota tik dalelytės funkcija, pavyzdžiui, sušukimuose bei nusistebėjimuose:

Ta ta meita! Ta ta aizmirsu! Ta ta viņi kaujas! LV IV 120–121.

Kaip lat. *ta*, taip ir lat. *tă-tă* bevardės giminės įvardžio funkcijos neišvystė.

14. Be *tai* ir *tatai*, lietuvių kalboje yra ir daugiau tos pačios darybos formų iš parodomųjų bei su jais santykiaujančių klausiamųjų-santykinių, kartais ir kitų įvardžių kamienų. Pagal tokį pat santykį sudaryta:

I

tas – tai	*kiekas – kiekai*
šitas – šitai	*tiekas – tiekai*
itas – itai	*visas – visai*
anas – anai	*vienas – vienai*
šis – šiai	*kitas – kitai*
kas – kai	

[17] Pastaruoju metu aiškinama ir ide. bevardės giminės vn. vard.-gal. forma **tod* (s. ind. *tad*) < **tot* iš pakartotos dėl emfazės **to-t(o)* (Szemerényi 1970: 189). Įdomu pažymėti, kad finougrų lapių kalboje taip pat reduplikuojami parodomųjų įvardžių kamienai, pvz.: *dā-dāt, duo-duot, dō-dōt* (Kont 1975: 446).

II	III
tas – tatai	*toks – toktai*
šitas – šitatai	*šitoks – šitoktai*
katras – katratai	*koks – koktai*

IV

šis – štai	*tiekas – tiektai*
anas – antai	*kiekas – kiektai*
Iš **į̂o/*į̂e* kamieno plg.	*jái-b* Rm.

Pirmojo modelio formų *tai, šitai, itai* formantas *-t-* yra įvardžio kamieno dalis. Antrojo, trečiojo ir ketvirtojo modelio formų *-t-* kamienui nepriklauso, šiose formose *-tai* sudaro atskirą nuo įvardžio kamieno dalelytę (išskyrus *tatai* iš dviejų to paties įvardžio kamienų), plg.: *šita-tai (:šitas), katra-tai (:katras), tok-tai (:toks), šitok-tai (:šitoks), kok-tai (:koks), š-tai (:šis), an-tai (:anas), tiek-tai (:tiekas), kiek-tai (:kiekas)*. Susidarius *tai, tatai, šitai, itai*, dalelytė *-tai* buvo apibendrinta kaip formų sudaromasis elementas, ir daugelis formų su *-tai* buvo sudaryta analogiškai. Sakysim, forma *štai* nebūtinai sudaryta iš *šitai* (Stang 1966: 242), ji yra sudaryta tiesiai iš *š-is* su dalelyte *-tai*, taip pat *antai* iš *anas*, *tiektai* iš *tiekas* ir kt. Trečiojo modelio formos *toktai, šitoktai, koktai* taip pat aiškiai analoginės.

Pirmojo modelio formos be formanto *-t- (anai, šiai, kai, kiekai, tiekai, visai, vienai)* yra visiškai taip pat sudarytos, kaip to paties modelio formos, turinčios kamiene *-t- (tai, šitai, itai)*. Formos be *-t-* buvo sudarytos, kai *-tai* dar nebuvo apibendrinta kaip sudaromoji dalelytė. Kaip vėliau matysime, šios formos ir vartojamos skirtingai.

15. Iš pirmojo modelio formų, be *tai*, turi dalelytės ir bevardės giminės įvardžio funkciją literatūrinėje kalboje *šitai*.

Forma *šitai* ryškiau skiriasi nuo *tai*, eidama dalelyte (stipri artumo deiksė), pvz.:

Koks ten kirminas šitai rėplo(j)? Brs. *Šìtai mano brolis*. Brsl. (Plg. *Tai mano brą̃lis*.) *Šitai jis treti metai fabrike*. BilR I 66.

Eidama bevardės giminės įvardžiu, *šitai* aiškiai nesiskiria nuo *tai* ar *tatai*, nes leksiniai atspalviai tarp kamienų *šitas, šis* (artumo deiksė), *tas* (neutrali deiksė), *anas* (tolumo deiksė) dabar daugeliu atvejų apnykę.

Ką ažu šìtai turėsta iš mani paimt? Dglš. *Jau mumi šitaĩ ne galvon*. Mrc. *Pasakyk tamista šitai viršininkui*. KudR I 122.

Plg. lygiagrečiai vartojamą *šitai* ir *tai*:

– *Turiu tau prisipažinti, jog ir aš ne sykį mislyjau apie šitai. Ne sykį ir kalbėjau apie tai.* PietA 91.

Tarminė forma *itai* (vartojama dzūkų šalia *tai*) dažniausiai funkcionuoja kaip dalelytė, kartais pasitaiko ir artima bevardės giminės įvardžiui funkcija.

Itai buvo pačiose sekminėsa. Brsl. *Kas ìtai*? Gžl. *Ìtai buvo kada medžias, o dar iškirto*. Dln. (LKT 357). *Ìtai jau buitis žmogaus jauno*. Vrnv. *Aš nežinau, kas ìtai bus iš to šalčio*. Vrnv. *Išmušė, išmušė ìtai vasarojų visą*. Vsn.

Visos kitos pirmojo modelio formos bevardės giminės įvardžio funkcijos neišvystė. Jos vartojamos tarmėse arba senuosiuose raštuose tik prieveiksmio ar dalelytės funkcija. Pvz.:

anai : *Anaĩ ir jis ateina*. Brž.

šiai: *Nerėkauk šiaĩ* (=šitaip), *visus žmones bute pribudinsi*. Jrk 26. *O šiai* (=šiaip) *visur pakavotos naudos pilnai*. BP I 159.

Šiai junginyje su *tai* pasitaiko ir bevardės giminės įvardžio funkcija, pvz.: *Tai šiaĩ, tai taĩ dirba* (=*tai šį, tai tą* dirba). Zt.

Kai literatūrinėje kalboje vartojamas kaip jungtukas, bet tarmėse bei senesniuose raštuose pasitaiko ir dalelytės bei prieveiksmio funkcija (plg. lat. aukšt. *kaĩ*, pr. *kai*). Dėl *kai* bevardės giminės įvardžio funkcijos žr. 11.

Skarelė kai ruda, kai geltona (= lyg ruda, lyg geltona). Dkšt. *Pasigėrę kai ožiai bliauna.* Prn. *Man kai ne yr* (= kaip yra, taip gerai). Rod. – *Ui, kai!* (=kaipgi) – *tarė Nemunėlis.* A 1885, 329. Plg. *Tai kaigi* (= kaipgi), *ir jam reik pasipuošti.* Kair.

Be to, su dalelyte *kai* yra sudaryta daug samplaikinių įvardžių bei prieveiksmių, pvz.: *kai kas*; *kai kuris, -i; kai katras, -a; kai koks, -ia; kai kada; kai kaip; kai kur* ir kt. Lietuvių kalboje taip pat vartojami atitinkami junginiai ir su *kaip* : *kaip kàs, kaip kuř* ir kt., bet jie turi kitą reikšmę.

Plg. dar prieveiksmį *niẽkai* (*Medžiaga graži, ale kad glamžos. – Tai niẽkai* (= prastai). Skp.

kiekai : *Kiekai* (= kiek) *gi turi kiaušinių*? Ds. *Kiekái žmonių šiandei pusrytis virtas*? – *Tiekái, kiek bus.* Ds.

tiekai : *Ir tiekai gi miegojimo*! Pnm. *Tiekai to.* Slk.

visai : *Atsigulė visái ant patalo.* Dt.

vienai : *Visi kvaili, tik ne vienaĩ.* Skr. *Jų vienaĩ laikrodžiai eina, mūs kitaĩ.* Grdž. *Gyvenu čia miške vienái vienas.* Kp.

kitai: *Seredžiuj kitaĩ* (= kitaip) *šneka.* Vl. *Negaliu kitai, turiu eiti.* VoL 291.

Būdinga, kad daugelis formų kirčiuoja *-ai* tvirtaprade priegaide: *kiekái, tiekái, vienái, visái* kaip lat. aukšt. *taî, kaî* (su stumtine priegaide).

Antrojo modelio forma *šitatai* reikšmės atžvilgiu atitinka *šitai* (plg. *tatai* ir *tai*), pasitaiko žemaičių tarmėje šalia *tatai* dalelytės funkcija. Senuosiuose raštuose ji turi ir bevardės giminės įvardžio funkciją. Pvz.:

Galiu duot pienuko, šìtatai turiu. Tv.

Šičia turim žinoti, kodėlei Jonas šitatai duost klausti. BP I 30. *Šitatai nusidavus, mėgina dievas Abrahomą.* BBI Moz 22, 1. *Šitatai ans darens est.* MT XV.

Trečiojo modelio formos *toktai, šitoktai, koktai* žinomos iš senųjų raštų ar tautosakos. Dabartiniuose raštuose jos yra archaizmai. Šios formos sudarytos iš būdvardiškųjų įvardžių *toks, -ia, šioks, -ia, koks, -ia*, tačiau vartojamos bevardės giminės įvardžio funkcija daiktavardžių vardininko bei galininko pozicijoje kaip *tai, šitai* ir kt. Dėl to jos ir išnyko. *Toktai* dabar atitinka *tai, tatai; šitoktai – šitai* arba *tai*; *koktai – kas, ką*, nes specialių bevardės giminės formų iš įvardžio *kas* nebuvo sudaryta. Pvz.:

Pradėjo ant Jono rūgoti, jog jis toktai be jų žinios buvo daręs. BP I 44. *Kadangi tu toktai padarei, tada būk prakeiktas.* BB 1 Moz 3,14. *Nusidavimas daugi mučelnykų, smarkios koronės neprietelių – toktai vis nobažnąsias dūmas perima.* MT3b. *Tas kūdikis, toktaĩ matydamas, prašneksiąs.* Sch 197. *Laukininkai savo pareiškime nurodė, kad jie toktai padarė išvesti iš kantrybės.* prš. *Jūs toktai negirdėjote, bet aš girdėjau.* Simon VK 86. *Nes jie ne sau patiems, bet mums apsakė, koktai dabar jums pranešta yra.* Bb 1 Ptr 1,12. *Užveizdas matydavo... ant sodo tvoros mažas mergaites bėginėjančias, koktai jam visai nepatikdavo.* Bs Mt II 136.

Ketvirtojo modelio formos paprastai vartojamos kaip dalelytės, jungtukai ar prieveiksmiai.

Antai forma dabar pažįstama kaip dalelytė, bet senuosiuose raštuose turi ir bevardės giminės įvardžio arba artimą jai funkciją, pvz.:

Antai jis pagal mišką šieną pjauja. Gr.

Ir tenai išpildysis antai, ką tarė pranašiep. DP7. *Vis antai tur sudeginta būti.* BB 3 Moz 6,22. *Baisu antai buvo, kada... paskandino visą pasaulį, bet toli baisesn antai bus, kad ugnimi visą pasaulį išdegis.* DP 8. Plg.: *Ir pasakė dabar – nei štai, nei antai* (= nei šį, nei tą). Skr.

Štai vartojama kaip dalelytė ir savo funkcija nesiskiria nuo *šitai*, pvz.:

Štai jau tek skaisti saulė. Stan P 30.

Tiektai žinoma iš senųjų raštų, atitinka *tiktai*, pvz.:

Ką tiektai suriši ant žemės, surišt bus ir danguj. Mž 588. *Tėvo niekas nepažįsta, tiektai sūnus.* DP 340.

Kiektai forma plačiau neįsigalėjo, nes ta reikšme vartojama forma *kieka* „kiek". (Plg. *tieka* ir *tiektai*, kurių reikšmės skiriasi.) Pvz.:

Kad liežiuvį jie turėtų, kiektai mumis pasakytų! Gmž.

16. Kaip rodo nagrinėtoji medžiaga, beveik visos čia iškeltos formos turi prieveiksmio, dalelytės ar jungtuko funkciją. Bevardės giminės funkciją išvystė didžioji dalis formų su kamieno ar apibendrintu formantu *-t-* (pirmojo modelio formos *tai, šitai, itai*, antrojo ir trečiojo modelio formos). Taigi bevardės giminės įvardžių formantas lietuvių kalboje buvo apibendrintas *-tai*. Iš pradžių šių formų daryba su *-tai* buvo gana produktyvi. Turėta tos pačios reikšmės net po keletą formų, plg. be *tai — tatai, toktai*; be *šitai — šitatai, šitoktai* ir kt. Tačiau vėliau dėl įvairių veiksnių (ta pati reikšmė, ta pati pozicija, reikšmės skirtumo tarp *tas* ir *šitas, šis* nykimas ir kt.) daugelis jų išnyko vėl užleisdamos vietą pagrindinei formai *tai*.

Formantas *-ai* be *-t-* bevardės giminės įvardžių funkcijos neišvystė. Formos su *-ai*: *kai, anai, šiai* ir kt., liko dalelytės, jungtukai, prieveiksmiai, plg. lat. aukšt. *taî, kaî* 05. Tapus *-ai* būdvardiškųjų prieveiksmių darybiniu formantu, prieveiksmiai iš įvardžių kamienų gavo postpoziciją *-p(o-s)*, plg.: *anai — anaip, kai — kaip, niekai — niekaip, kitai — kitaip, šiai — šiaip, šitai — šitaip, tai — taip, vienaî — vienaip, visai — visaip*[18]. Be formanto *-p(o-s)* kaip prieveiksmis dabar literatūrinėje kalboje vartojamas tik *visai* ir savo reikšme skiriasi nuo *visaip* „įvairiai".

Formantas *-ai* taip pat pritapo prie parodomųjų įvardžių ir įvardžiuotinių būdvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko, negimininių įvardžių įvairių formų, tam tikrų veiksmažodžių formų ir kt.

FORMOS SU FORMANTU *-a*

Forma *ta*

17. Žemaičių tarmėje vartojama forma *ta* dalelytės bei jungtuko funkcija, pvz.:

Važiuoja, važiuoja, prie kelio besanti trobelė, na ta ans sako. Žd (LKT 48).
Pats šeria, pats melžia, ta tas — bandžius. Lc (LKT 43).

Kadangi žem. *ta* vartojama visiškai taip pat, kaip aukšt. *tai* atitinkama funkcija (žr. aut. 1974: 64; 1977:70), tai paprastai ji būdavo atstatoma *tai* (Bezzenberger 1887 : 31, 35). E. Nieminenas (1922 : 51) šią formą žinojo iš S. Daukanto raštų ir taip pat neskyrė nuo *tai*.

Forma *ta* turi trumpąjį *-a*, tuo tarpu žemaičių dvibalsis *ai* gale žodžio paprastai virsta ilguoju *ā*. Tik telšiškiai ir vietomis kretingiškiai sutrumpina jį iki trumpojo balsio (Zinkevičius 1966 : 90, III). Tačiau formą *ta* turi ir varniškiai. Taigi visų žemaičių forma *ta* reguliariai sutrumpėti iš *tai* negalėjo. Kad žemaičių *ta* būtų sutrumpėjusi iš *tai* nereguliariai dėl proklizės, taip pat nelabai įtikima. Dabar forma *tai* žemaičių tarmėje (išskyrus raseiniškius) nevartojama, bet yra sustabarėjusi prieveiksmio formoje *užtáipernai* Slnt (plg. kirčio atžvilgiu lat. aukšt. priev. *taî*), *ùžtaipernai* Kal „užpernai, užužpernai, labai seniai", pvz.:

Pernai ir užtaipernai vis buvo šaltos žiemos. Šts. *Užtáipernai vaiks mokyklą pradėjo eiti.* Slnt.

Žemaičių formos *ta* trumpasis *-a* gali būti arba iš senovės, arba iš **-ā́*. Pastaruoju atveju šios formos *-a* (< **-ā́*) reikėtų sieti su bev. g. dg. vard. -gal. arba mot. g. vn. vard. **-ā́*, bet tai sunkiai įrodoma. Tikriausiai ši forma su trumpuoju *-a* yra iš senovės, būtent ide. **to* (grynas kamienas, be galūnės, plg. bevardės giminės formas sl. *to*, pr. *sta*), nesutrumpėjusi, nes vienskiemenė.

Latvių kalboje taip pat yra užfiksuota atitinkamai vartojama forma *ta*, pvz.:

[18] Plg. ankstesnį aiškinimą, kad formos be formanto *-p* (*kai, tai, šitai, anai, kitai*) galėjo būti apibendrintos iš pozicijos prieš *p, b* (Nieminen 1922: 21).

Ja gribi, ta nāc! LV IV 120. *Ikkatru zi'lwéku tew būs mîlét, schîds ir zi'lwéks; tá tad ari schîdu būs mîlét.* BLG 401. *Ká sa'lst, tá sa'lst.* BLG 395. (Daugiau pavyzdžių žr. Bielenstein 1863 : 395 t. t.)

Vargu ar lat. *ta* šiais atvejais yra sutrumpinta iš *tad* (Nieminen 1922 : 31, Mülenbach – Endzelīns 1932 : 120 – 121). J. Endzelynas dėl to nėra visai tikras. Jis nurodo, kad lat. *ta* tokiais atvejais, kaip ir liet. *ta* (sakinyje *Kas ta oro kaitris*) gali būti iš kilmės taip pat bev. g. vn. vard.-gal. forma (plg. sl. *to*, gr. τό). A. Bielensteinas (1863 : 98) lat. *ta* laiko bevardės giminės įvardžio forma.

Nei lietuvių, nei latvių kalboje *ta* nevartojama bevardės giminės įvardžio funkcija. Panaši padėtis yra nurodyta hetitų kalboje, kur taip pat vartojama forma *ta-* (šalia *šu-*, *nu-*) kaip sakinio pradedamasis elementas (Фридрик 1952 : 53), bet bevardės giminės įvardžio funkcijos ji taip pat neturi, nors savo kilme tikriausiai yra susijusi su ide. **to* (Sturtevant 1933 : 199 t. t.; Kronasser 1956 : 153; Иванов 1963 : 140; 1965: 188 – 189; 1974 : 115; Kuryłowicz 1958 : 244). V. V. Ivanovas (Иванов 1965 : 188 – 189) taip pat gretina lat. *ta* ir s. sl. *to речь* > rus. *теперь* su het. *ta-*.

Taigi liet.-lat. *ta* iš senovės, kaip ir het. *ta-*, galėjo neturėti bevardės giminės įvardžio funkcijos, nors kaip nurodomoji dalelytė, panašiai kaip tokios pat funkcijos *tai*, yra labai artima parodomųjų įvardžių bevardės giminės formoms.

18. Lietuvių kalboje ta pati forma *ta* yra išlikusi daugelyje sudurtinių darinių. Eidama sakinio pradžioje su kitomis dalelytėmis, jungtukais, prieveiksmiais, taip pat šliedamasi prie savarankiškų žodžių (pati būdama nekirčiuota), dalelytė *ta* ilgainiui suaugo su minimaisiais žodžiais. Sudurtiniai žodžiai su dalelyte *ta* gali būti iš dviejų arba net iš trijų ar daugiau kamienų. Dalelytės *ta* vieta tokiuose dariniuose įvairi. Dažnai ji yra pradžioje, bet gali būti gale ir viduryje tarp dviejų kitų dėmenų (dariniuose iš trijų kamienų).

1) Dariniai su *ta-*:

tàgi „taigi" Kv, Šv (*Tàgi yr duonos – tai pasiimk.* Jrb. *Tàgi, ką dirbt?* Žg. *Tàgi, tàgi, persenęs esi.* Vn); *tàgatės* „taigi, štai" Slnt (*Tàgatės, toks menks tesi.* Štk. *Vakar tagatės Plungė(j) buvau.* Als); *tajà* „taip pat, tas pats" (*Tajà žygis* (=žygis tuo pradėjimu). Ds, Skp. *Tajà ir par mum.* Sv. *Čia šiltas daiktas, apsivelki – vis tajà kaip an pečiaus.* Plš.) (dėl *-ja* žr. 19); *tajag* „t. p." (*Mums tajag tiksis, kas tam tarnui smarkiam tikos.* DP 361); *tajẽg*, *tajẽk* „tuojau, tuo pradėjimu" (*Pinigus gauna, tajẽg ir išleidžia.* Snt. *Vyrams bepjaujant, mes pradalges tajẽk ir išdaužysime.* Slv); *tapagaliaus* „galiausiai" KlG 142; *tapagaliausias, -ia (Duok tapagaliausią dieną teisiai už griekus gailėti.* Mž 53); *tapalačiai* „paeiliui" Pmp; *tapalàtos* „nuolatos" Ps; *tapasukaĩ* „dažnai" Trgn; *tapàt* „juk" *(Jeigu jis būtų gyvas, tapàt jau ką nors parašytų.* Kair. *Kur jis dabar tapàt galėjo prapulti.* Lnkv); *tapatačios* „be paliovos, ištisai" Nm; *tapėdžio* „iš paskos" *(Tapėdžio tuoj paskui mane ir atsivijo.* Upn); *tapirmiaus (Melskiam tapirmiaus.* Mž 135); *tapràdž* „nuolat, dažnai" *(Uošvis pas mus tapràdž atvažiuoja.* Trgn); *taprãdžia* „t. p." Lkm *(Tapradžia važinėja.* Ktk); *taprãdžiai* „t. p." *(Anas taprãdžiai geria.* Blnk); *tapradžiõs* „t. p." *(Tapradžiõs neklauso, kad ir sakai.* Grž); *tavien* „tiek pat" *(Ar man žąsis, ar antiena – vis tavien.* Grž); *tavíena* „t. p." *(Tu kniskis po tuos gelažgalius, vis tavíena jie te yra.* Rd); *tavienãtos* „nuolat" Lnkv.

Su ta pačia dalelyte *ta-* tikriausiai yra sudaryta *tada* (sutrumpinta *tad*), plg. *kada*, *šiada* ir kt. Darinys senas, atitinkamų formų yra ir kitose ide. kalbose, plg. s. ind. *tadā* ved. *tadānīm*, av. *taδa*. Pirmąją šių darinių dalį taip pat sieja su ide. **to* M. Fasmeris (Фасмер 1973 : 68). Antroji dalis neaiški. Dėl slavų formose pasirodančio *-g-* (plg. rus. *тогда*, s. lenk. *tegdy* ir kt.) ir lat. *tagad* „dabar" ji buvo siejama su **godъ* (Mülenbach – Endzelīns 1932: 122 – 123). Greičiau ši dalis sietina su ide. **do*/**de* įvardžių kamienu (pr. *din* „jis") (Walde – Pokorny 1930: 771; Pokorny

1949 : 182; Топоров 1975 : 343). Plg. liet. dalelytę *do (Kas dõ* (=per) *žmogus?* Dv. Kv. *Kas dõ par paukštelis kūkuo vyšnių sodely.* JD 859). Dviejų dalelyčių junginys greičiausiai ir bus minimosios formos. Plg. variantus: tadagi BB I Moz 48,5; *tadajeinos* Ad; *tadàjenai* Brsl; *tadàk* Lz; *tadakai* Lz, *tadaĩ* Nj, Bgs; *tadaĩk* Zt; *tadaĩkik* Zt; *tadõs* Pc, Skp; *tadaṁ* (>*tadum̃*) Brž, Ps, Kur, Azr, Jnšk; *tadangi* SD 423 (plg. *kadangi*, žr. 22); *tadang* DP 224; *tadangel* MT 34[b]. Plg. variantą be *-da*: *tàgačiaus* Ggr, plg. aukščiau duotą *tàgatės* „taigi". Variantas *tagad* Ms, M (lat. *tagad*, rus. *mogda*) gali būti su tuo pačiu *-ga-*, kaip *tàgačiaus*, ir tuo pačiu *-d-*, kaip *tada*.

Tos pat rūšies darinys taip pat bus *tačiau*, plg. *ta-gačiaus*, *ta-tiaug* DP 80[19].

2) Dariniai su *-ta*:

anta „ant" *(Sėdi anta suolo.* Bd; sutrumpinta *ant*; plg. *antajẽg* „tuoj" Šmk, Btg; *antarýt* „kitą dieną" Pls, Btrm; *antarytõj* Dbč); *kartuñta* „kada nors, kartą" Up, Skr (*Prilipsi kartunta prie liepto galo.* Sch 87); *kiekunta* „šiek tiek, kiek" *(Apie ... darbą ir urėdą kiekunta sakėm.* BP II 122) (plg. Hermann 1926: 388); *neta* „net" Vln[1] 70 (sutrumpinta *net*).

3) Dariniai su *-ta-*:

betag „bet" DP 30 (sutrumpinta *bet*); *tantajẽg* „tuojau" Erž, Vdžg, Nmk; *tastaja* „taip pat, be perstojo" Trgn.

Kaip rodo pavyzdžiai, dariniai su *ta* paprastai turi dalelytės, prieveiksmio, kartais prielinksnio, jungtuko funkciją.

Latvių kalboje taip pat yra atitinkamų su *ta* sudarytų formų, žr. Bielenstein (1863 : 395–409).

Be *ta*, atitinkamos darybos su tuo pačiu formantu *-a* (<**-o*) yra ir daugiau formų iš parodomųjų, klausiamųjų-santykinių bei kitų įvardžių kamienų.

Forma *ją*

19. Forma *jà* Vl (<**ją* su trumpuoju *-a*[20]) lietuvių kalboje pasitaiko kaip jungtukas „jei" ir kaip dalelytė. Pvz.:

O ja negausiu tos noriamosios, palauksiu augančiosios. JV 851.

Eikš čia, merguže, gelbėk mane jauną, kad ne mane, ja (=tai bent) *noris kepurėlę.* RD 137 (LKŽ IV 289).

Latvių literatūrinėje kalboje vartojamas jungtukas *ja* „jei" *(Ja tu gribẽtu, es tev duotu)*, kurį J. Endzelynas (1922 : 825) taip pat sieja su **ją-* kamieno bevardės giminės vn. vard.-gal. forma.

20. Kaip su *ta*, taip ir su *ja* yra sudaryta sudurtinių jungtukų, dalelyčių, prieveiksmių. Kaip postpozicija, *-ja (-ia)* eina ir prie įvardžių. Sudurtiniuose dariniuose forma *ja* gali būti pradžioje, gale ir viduryje.

1) Dariniai su *ja-*:

jàb „bet" *(Eik jàb su kuomi.* J (LKŽ IV 290) (plg. *jab* kaip sudaromąją dalelytę: *jabkaĩp*, *jabkàs*, *jabkóks*, *-ià*, *jabkuĩ* J); *jabénte (Jabente, nei teip buvo, nei ko.* Šts); *jàg* „jei" Zt (Zinkevičius 1966: 438), plg. *jeg*, žr. 44.

---

[19] Plg. ankstesnius aiškinimus: *tačiau* < **tat-jau* (Skardžius 1932: 52; Otrębski 1956: 368); *tačiau* < **tad-čiau* (Endzelin 1922: 544; Fraenkel 1962: 1048–1049).

[20] *Já* (su ilguoju *á*) gali būti iš *jái* (žr. Zinkevičius 1966: 437), plg. formas su *-ai* 14, 15.

2) Dariniai su *-ja, -ia*:

ansja „jis“ *(O ansja pats kėlęs nuėjo namuosna savo.* Ch Mt 9, 7; *kiekaja* „kiek“ Lel (žr. *kieka* 28); *tajà*[21] „taip pat, tas pats“ Ds, Skp (dėl *ta-* žr. 18); *tasià* „taip pat, tas pats, vis vien, tuo pradėjimu, kad jau, tiek, tiek pat, kaip“ *(Anas tasia mokytas.* Dgč. *Tai aš važiuosiu. Tasia žygis bus.* Užp. *Įdėk ir savo parašytą laišką vienan vokan — tasià siuntimas.* Pnd. *Tasià ką man duosi — ar vištytę, ar gaidžiuką.* Ds. *Tasià* (=kad jau) *pradėjai, tai ir baik.* Tvr. *Tasià ėjus, tasià nėjus.* Rz. *Tasià paritus, tasià pastačius* (storas žmogus). Skp. *Ir nuo Dūkšto, ir nuo mūs tasià bus kilometrų.* Smal. *Samdinys tasia dievo paukštis: kur sumojo, ten nuplasnojo.* Balt PV I 152. *Jį ar girsi, ar peiksi — vis tasià.* Slm. *Tasià pat kuriuo arkliu važiuosim.* Ds); *teĩpoja* „teip“ Ds; *tiekaja* „tiek“ Ut (žr. *tieka* 28); *vis toja* „taip pat, tiek pat“ Ds, Slk (dėl *to-* žr. 31)[22].

3) Dariniai su *-ja-, -ia-*:

kajakas „kaži kas“ SD 121 (dėl *ka-* žr. 22).

Senuosiuose raštuose *-ja-g(i), -ia-g(i)* kaip postpozicija pridedama prie parodomųjų įvardžių *tas, -a, anas, -a* ir kt. visų linksnių, pvz.:

Tasiag metas DP 27; *tamejag kūne* DP 584; *tieiag patys sąnariai* DP 8; *iżg tųjag kraštų* DP 59; *su tajagi merga* DK 20; *anosiag dienos* (vn. kilm.) DP 268; *tokiajag išeiga* DP 33.

Forma *ka*

21. Forma *ka* < **qᵘo* vartojama lietuvių kalbos tarmėse kaip jungtukas reikšme „kad“ ir kaip dalelytė, pvz.:

Man ka jau per daug saldu, tai jau nebeskanu. Pd. *Aš tau sakiau, ka lauke lyja.* Jrb. *Ka neklausai, tai aš lupsiu.* Grž. *Vagis ka apvag, ben sienas paliekt, vo ugnelė ka aplanko — nieko nebliekt.* Plt.

Svotukai mažasis, daug taukų gavai? — Ni ka daugel, ni ka per mažai. JV 536 (LKŽ V 8).

Latvių literatūrinėje kalboje vartojamas jungtukas *ka* „kad“, kurį A. Bielensteinas (1863 : 396) ir J. Endzelynas (1951: 541) taip pat laiko įvardžio *kas* bevardės giminės vn. vard.-gal. forma, atitinkančia pr. *ka*[23].

Forma *ka* bevardės giminės įvardžio funkcija yra duodama P. Ruhigo (1747 : : 57): *Ká bùwo czonay?* „Was war da?“ Neaišku, ar čia *ka* yra tikra, ar tik korektūros klaida vietoj *kas*.

E. Nieminenas (1922: 50) *-ka* aiškina kaip bevardės giminės formą M. Daukšos Postilės formoje *nieka*: *Nęs'ᴵ tatái biłót ner'ᴵ niéka kito tiektái W. Chriſtų praminì ne piemenimi, bet ſąmdiniķú* (208). Šiame pavyzdyje *nieka* gali būti korektūros klaida vietoj vyr. g. vn. vard. *niekas*, plg. kitais atvejais vartojamą *nèr niekas kito*:

moterîſte nêſt niekas kito, tiektái... DP 69. *wiſsos nůdžios... nę ęst niekas kito...* DP 8. *Kas niekas kito ner' tiektày meláy ręgimieii.* DP 59.

Plg. teigiamajame sakinyje vn. vard. *kas kito*: *Dábar yŕ kas kito.* DP 9; vn. gal. *ką kito*: *żâda... ką kito árba daugeſń.* DP 30.

Galininko pozicijoje bevardės giminės forma *nieka* yra išlikusi tarmėse tam tikruose pasakymuose, pvz.: *Eina visa par nieka.* Skp. Jeigu tai būtų vyr. g. vn. gal. forma, būtų vietoj galinio *-a* rytų aukštaičių ilgasis *-ū* iš tautosilabinio *-un*.

---

[21] Šios formos *-ja* K. Būga (1961: 448) taip pat veda iš įvardžio kamieno **įo-*, kaip ir įvardžiuotinių būdvardžių *-ja* (*sausója*).

[22] Ulvydas (1969: 14) darinius su *vis*: *vis tasià, vis tiekaja, vis tojà* nurodo prie vienaskaitos vardininko prieveiksmių.

[23] Z. Zinkevičius (1966: 438) liet. *ka* laiko apibendrinta iš *kad* ar *kat* pozicijoje prieš *t*; E. Hermannas (1912: 76, 79) lat. *ka* identifikuoja su liet. *kai* (iš vn. dat.-lok.).

22. Su dalelyte *ka* tokiu pat būdu, kaip su *ta*, *ja*, yra sudaryta įvairių sudurtinių formų, kurios taip pat paprastai eina dalelytėmis, jungtukais, prieveiksmiais, kartais įvardžiais.

a) Kaip *tadà* (žr. 18), tokios pat darybos yra *kadà* (sutrumpinta *kad*) bei jo variantai: *kadaĩ* Ds, Svn, *kadái* Kv, Pgr, plg. *kadaĩ kàs*, *kadaĩ kadà*, *kadaĩ kadẽ*, *kadaĩ kãdžių* ir kt. (LKŽ V 41). Plg. dar to paties būrio *kadáise* Dkš, *kadaĩse* Ktv ir jų variantus: *kadáinc* Brsl, *kadáis* Mrp, *kadáisčia* Rdm, *kadaĩsčia* Vdš ir kt. Tikriausiai tos pačios giminės yra ir *kadángi* (su postpozicija *-gi*) ir jo variantai: *kadang* DP 225, *kadangel* MT 98 (dėl -l plg. *tol*, *tole*, *toleg*, žr. 31).

b) Tos pačios rūšies seni dariniai tikriausiai yra dalelytės *kàna* Užv ir *kane* (dalelytė *ka* su dalelytėmis *na*, *ne*), pvz.:

Iškalbėjau žodelius kana meiliausia. TDr IV 2. *Ji pradėjo siūti kana puikiausias drapanas.* Tvr, plg.: *kana kadà*, *kana kaĩp*, *kana kàs*, *kana kelì* ir kt. LKŽ V 193.

Pusiau kanè (=kone) *žodį ištariau, ir suprato.* J. *Kame augai, dukre mano, kanè* (=kad ne) *pas matušę?* Ds, plg.: *kàne kas*, *kàne koks*, *-ia* ir kt. LKŽ V 207.

Plg. dar tos pačios reikšmės *kajakas* SD 121 (su *-ja-* vietoj *-na-*, *-ne-*, žr. 20) ir *kono*, žr. 33.

Atitinkami dariniai yra s. ind. *káś cana*, *kadá cana* (Specht 1932: 271)[24].

c) Kaip iš *kai* yra sudaryta *kaip*, taip iš *ka* tikriausiai yra sudaryta *kàp* „kaip“, vartojama daugelyje tarmių (Zt, Nč, Vrn, Brt, Tvr, Vlkv), pvz.: *Kap gyvena tavo brolis?* Klvr. *Kàp tu man, tep aš tau.* Lp. Plg. *tep* (39), *teip* (47), *keip* (51).

Kàp vedė iš bevardės giminės vn. vard.-gal. **ka* < **q^{u}od* su postpozicija *-po* J. Schmidtas (1889: 230)[25].

d) Su ta pačia forma *-ka-* yra sudaryta senųjų raštų: *anskat* „antai“ (*Anskat atėjo Sunamitienė.* BB 2 Kar 4, 25); *taskat* „štai“ (*Taskat sūnus tavo.* Mž 447); *šiskat* „t. p.“ BP I 84.

K. Būga (1961: 448; 1958: 447) šio tipo dariniuose taip pat išskiria *-ka-*: *tas-ka-t*, *šis-ka-t*, *ans-ka-t*[26]. Plg. dar to paties tipo darinius: *taskajau*, *takajau* „tasiau, tajau“ N, *tankajėg* (*Mes dabar tankajėg valgom, nieko neparduodam* (=kiek pasigaminam, tiek ir suvalgom). Erž.

Forma *ana*

23. Forma *ana* (< **ono*) pasitaiko dalelytės funkcija, pvz.:

Anà ten, ant kalnelio mūsų trobos. Al. *Anà, eina!* Lp.

Su *an(a)* yra sudaryta sudurtinių dalelyčių, pvz.:

anàkur „antai kur“ Vlkv, Kt, Gs (*Ieško, nemato — anàkur, pasiimk.* Grž); *anavà* „antai“ Gs, Ilg (*Anavà ta šakė.* Kps); *anavè* „t. p.“ (*Anavè ir jis ateina.* Gs); *anavàt* „antai, aure“ (*Anavàt da jis čia mane mokys!* Gs); *anaurė* „štai, antai kur“ (*Anaurė kai nuėjau pas kaimyną, kad pradėjo lytį!* Šd. *Anaurė kur mūsų arkliai.* Jž); *anauriaĩ* „t. p.“ Jnšk; *anaũriais* „t. p.“ Jnšk.

Forma *šia*

24. Forma *šia* (< **ǩo*) pasitaiko tarmėse ir senuosiuose raštuose kaip prieveiksmis reikšme „čia“, pvz.:

Eik šià artyn. Grl (LB 219). *Sudiev, bernuži, duok šia žiedužį.* JD 558. *Duoka šia.* Skp.

[24] F. Spechtas laiko *kana* (s. ind. *cana*) kilusiu iš vn. įnagininko. E. Fraenkelis (1935: 54 t. t.) kritikuoja šių formų sąsają su vn. įnagininku ir liet. *kana kas*, neigdamas šios formos ryšį su s. ind. *káś cana*, veda iš vn. iliatyvo, plg. Z. Zinkevičius (1966: 439).

[25] Plg. tradicinį aiškinimą, kad *kàp* galbūt nereguliariai sutrumpėjęs iš *kaip* (Nieminen 1922: 24; Otrębski 1934: 452 t.t.; Skardžius 1937: 212; Fraenkel 1962: 199; Zinkevičius 1966: 411).

[26] J. Endzelynas (1911: 291) šiuose dariniuose išskiria *-skat*, siedamas ją su lat. *skatît*.

Ižg tenai negalia suima, ižg šia tikėjimas pastiprina. DP 550. *Užkopk šia ponop.* BB 2 Moz 24, 1. *Štai šia.* SD 236. *Indėk pirštą tavo šia.* Ev 68.

Matyt, anksčiau *čia* ir *šia* skyrėsi reikšmės atspalviu, nes vartojamos kartu, pvz.:

Tam karaliaus raštui atėjus, vyskupas šia ne čia gabalus, arba šmotus, turtų rods atpešė. ValŽ 114.

Su *šia* yra sudurtinių prieveiksmių ir prielinksnių, pvz.: *šiadà* Km, Ds, Krš (plg. *tadà, kadà*); *šiadai* MŽ; *šialinkiaũ (Jų runkeliai buvo šialinkiaũ pasėti.* Jnš); *šišia* „šičia“ *(Gavo šišia per kulšį.* Vl. *Tenai ir šišia.* R 102. *Šišia kit nieko nėra, tiktai dievo namai, ir šišia yra durys* (anga, vartai) *dangaus.* BB 1 Moz 28, 17).

Forma *šita*

25. Forma *šita*, skirtingai nuo kitų *-a* formų su parodomųjų įvardžių kamienu, pasitaiko rytų aukštaičių tarmėse bevardės giminės įvardžio funkcija, pvz.:

Aš apie šìta nieko nežinojau. Kp. *Ažu šita aš negalėjau iš duonkepės išlystie.* BsP II 219.

Forma *čia*

26. Forma *čia* (< **tį̃o*) vartojama kaip prieveiksmis ir kaip dalelytė bei kartojamasis jungtukas, pvz.:

Čià buvo padėta. Skp. *Kas čia atsitiko?* Rm. *Kaip šulny vandenio: čià semk, čià pilna.* Lp.

Plg. *čia* su įvairiomis postpozicinėmis dalelytėmis:

čiàgi (Iž čiagi daug tokių. DP 510); *čiajau (Veselija jau čia jau.* Nm); *čianaĩ* Kp; *čianái* Jnšk *(Padėk čianái pinigus.* Ėr); *čianaikos* Grv; *čianaĩnos* Krd; *čianáis* Ėr; *čianáitės* Rdm; *čianajà (Čianajà ganėm.* Mrc); *čianãjonais* Jnšk; *čianãjos* Ėr. (Dėl dalelytės *na, nai* žr. 53.)

Su *čia* yra sudaryta *ičia* (plg. *itas, -a*), pvz.: *Itos viešnelės ìčia nebūna.* Dglš.

Forma *va*

27. Kaip kitose ide. kalbose, taip ir lietuvių *va (< *vo)* turi tik parodomosios dalelytės reikšmę (plg. skr. *va, i-va*, rus. *э -ba*, serb. *ẽ-vo*, žr. Būga 1959: 46–47). Plg. dar su *va* sudarytas dalelytes: *vàgi* Skp, *vàkur* Skp, *varẽkur* Tvr, *anavà*, Gs (dėl *ana-* žr. 23).

Tarmėse dalelytė *va* dažnai pridedama prie parodomųjų įvardžių: *va tas, va ta, va šitas, va šita* ir t. t.

28. Be minėtųjų, lietuvių kalboje su tuo pačiu formantu *-a* dar vartojama: *tieka* „tiek“ *(Man tai tíeka žirnius į sieną bert, tieka poterius kalbėt.* Grz. *Delto naktis tíeka šalta.* Ds, plg. *vis tíeka* Ds) ir su ja sudarytos formos: *tiekaja (Aš tiekaja padirbu, kaip ir Bronius.* Ut) (dėl *-ja* žr. 20); *vis tiekaja (Vistiekaja mes dar arkliais mainysma.* Sdk); *tiekajau (Kiti netikę gaspadoriai tiekajau ten gano.* Don).

kieka „kiek“ *(Kieka gi tu davei man pinigų?* Slm) bei su ja sudaryta forma: *kiekaja (Kiekaja gi vištos kiaušinių sudėjo?* Lel.).

katra : katra kadė „kažkiek“ *(Jau katra kadė, kaip blynų ir burnoj neturėjau.* Vlk (LKŽ V 414).

kokia „kaip, kas“ *(Kokia čia dabar durim, kad girgžda.* Trgn. *Kokià dabar čia tau užėjo, kad pradėjai švilpt?* Trgn. *Kažin lauke kokià.* Skr.

kitokia „kitaip“ *(Kad dabar kitokia virstų, vėl dvarai susitvertų.* Skr).

vientara „vis tiek“ Lz, plg. *katra (Pas mus vientara, – jaunikis ar jaunas.* Dv).

29. Visos aukščiau nurodytos formos su formantu *-a* yra grynas parodomųjų, santykinių-klausiamųjų bei kitų įvardžių kamienas. Kaip matyti iš pavyzdžių, šios formos paprastai vartojamos kaip dalelytės, jungtukai, prieveiksmiai. Bevardės giminės įvardžių funkcija formantui *-a* nebūdinga. Iš visų parodomųjų įvardžių tik forma *šita* turi bevardės giminės funkciją atskirose tarmėse, kur šalia vartojama ir *šitai*. Be to, su formantu *-a* plačiai vartojamos būdvardžiams artimų bevardės giminės įvardžių formos *visa, viena, kita.*[27]

Šiek tiek artimos atskirais atvejais bevardės giminės įvardžiams yra formos *taja, tasia, toja, tavien* „tas pats, taip pat“, *kokia* „kaip, kas“. Bet šių formų reikšmė priartėja prie bevardės giminės įvardžių reikšmės tik tam tikrame kontekste, taigi ta reikšmė yra kontekstinė.

Iki šiol daugelis iškeltųjų parodomųjų bei klausiamųjų-santykinių įvardžių formų su formantu *-a* buvo traktuojamos kaip sustabarėjusios bevardės giminės įvardžių formos. Tačiau vargu ar jos iš viso kada turėjo bevardės giminės įvardžių funkciją. Jungiamosios dalelytės ar prieveiksmio funkcija tikriausiai šioms formoms buvo iš senovės. Be ko kita, tai patvirtina ir daugybė sudurtinių darinių, kurių sudaromaisiais elementais eina minimosios formos. Tik traktuojant jas kaip jungiamąsias dalelytes ar prieveiksmius iš senovės, galima motyvuotai paaiškinti iškeltųjų sudurtinių formų darybą *(tada, kada, šiada, tačiau, kadangi, ant, bet, kana, anskat, taja, tasia, toja* ir kt.). Šio tipo žodžių darybos ištakos tikriausiai siekia žilesnę senovę negu adverbinių linksnių (įnagininko, iliatyvo), su kuriais buvo siejamos kai kurios iš nurodytųjų formų, susiformavimas. Sakysim, dalelytė *kana* tikriausiai yra ne iš iliatyvo, bet pats iliatyvas gali būti susidaręs su ta pačia dalelyte *-n(a)*, plg.: *miška-n(a), galvo-n(a), žemė-n(a), pili-n(a)* ir kt.[28]

FORMOS SU FORMANTU *-o*

Forma *to*

30. Lietuvių kalbos tarmėse pasitaiko forma *to* (< **tá* su pailgintu *-ā* kaip bev. g. dg. vard.-gal. **-ā*). Trumpojo **-o*, taip pat **-i*, **-u* (ide. bevardės giminės kamienai) ir ilgojo **-ā*, taip pat **-ī*, **-ū* (ide. kolektyvinės reikšmės kamienai) kaita yra indoeuropietiško senumo (Kuryłowicz 1968: 315). Jau seniai yra nurodyta, kad bev. g. dg. vard.-gal. **-á* yra išlikęs lietuvių kalboje atskiruose žodžiuose, pvz.: *namõ, namõn* (Эндзелинъ 1916: 300), *ko-ks, to-ks, jo-ks, viso-ks* ir kt. (Meillet 1902 / 5: 329; Stang 1970: 20), *keturiolika... devyniolika* (Mažiulis 1965: 620) ir kt.

Forma *to* vartojama dalelytės funkcija taip pat, kaip *ta*, pvz.:

Ana to berods tekėti nori. J. *To tu dyvai atsikėlei širyt.* Jrb.

Tačiau skirtingai nuo *ta*, forma *to* tam tikruose pasakymuose atitinka *tai* bei *tas* bevardės giminės įvardžio reikšme, nors kartu yra artima ir prieveiksmiui, pvz.:

To ir yr, kad tu nebuvai. Dglš. *Jau jam ne to rūpi.* Skp. *Čia ne to: ne dėl pyktynių jie dalijas.* Trgn. Plg. *Vis to viena* (=vis toja). Ds.

Užfiksuota dar forma *tonai* (su postpozicija *-nai*): *Vienas tiktai tėra blogumas ant svieto, o tonai yra tai griekas.* ŠD 133.

Plg. lat. *to*: *Kad es tõ bútu finajis* „wenn ich das gewusst hätte“ (Bilenstein 1863: 399).

31. Su *to* yra sudurtinių formų, sudarytų tokiu pat būdu, kaip su *ta*. Paprastai tokios sudurtinės formos eina prieveiksmiais. Pvz.:

---

[27] Nenorint nukrypti nuo nagrinėjamosios temos, šiame straipsnyje formų *visa, viena, kita* vartosena plačiau neliečiama.

[28] Senųjų raštų vn. il. *varda-ne* šalia *varda-na* gali būti ir su paraleline dalelyte *-ne*, plg. 38 tt. (Plg. Zinkevičius 1966: 213.)

toja „tiek, tiek pat, taip pat“ *(Tojà lazda šersi, tojà pagaliu, vis tas pats sopėjimas.* Ds. *Tojà ilgio, tojà skersio.* Ds. *Aš toja ilgai laukiau.* Ut. *Jo močia toja pikta buvo.* Ut. *Girdėjau tója.* Nmč (Balč). *Tai da ne tõja* (=ne vis tiek)? Sv (Būg). *Vis tója lietuviškai niūkiam.* Aps. *Gali kalbėt, kaip nori, man vis tojà.* Ktk. *Aš toja pat nelengviai gyvenu.* Ut. *Vis tojà pat, ar šiandien, ar ryt nuveisi miestan.* Ds (dėl *-ja* žr. 20); *tojag* „taip pat“ *(tojag mokę est* (Cyprionas, Origenas). DP 540); *tolỹdžio* Gs; *tolygu*; *tolygus, -i*; *topaliovos (Topaliovos barasi.* Tat); *tótieko* „vis tiek“ *(Kad avižas jau ryja, tai mani tótieko suris.* Tvr); *tótiekos* „tiek“ *(Pirma neėmei, tai dabar ir tótiekos nebegausi.* Ds); *tovienio* „dažnai“ *(Jis tovienio į Kazlų Rūdą atvažiuoja.* KzR).

Prie šio tipo darinių taip pat priskirtini *tõl, tõl'* (taip pat *kõl, kõl', šiõl, šiõl'*) ir jų variantai: *tõlei* Nm; *tõleg* Nm, Rm, *tõle* Tvr; *tõleig* PnmŽ; *tõlig* Grl. Jie bus susidarę iš dalelytės *to*[29] ir dalelyčių *-le, -li, -lei*, plg. lat. *lai* „tegu“, liet. *a-liái vienas, namõ-lei, namõ-lio, li-gi* (Būga F 7-2: 31–40).

Galimas daiktas, ne kilmininkas, bet dalelytė *to* yra dariniuose *dėlto, delto* „tačiau, vis dėlto“. Kad tai ne kilmininkas, rodytų ir variantai su *-tai(s)* vietoj *-to*: *dėltaĩ* Rm, *deltaĩ* Skp, Dsn, *dėltaĩs* Ėr. Šiuo atveju pirmąjį dėmenį *dėl-, del-* (taip pat ir prielinksnį *dėl, del*, plg. variantus *dẽlei* Pgg, *deleig* DP 328, *dėles* BB1Moz 38, 29, *delgi* Ds, *delia* KN 19, *delig* DP 315; LKŽ II 390 t. t.) reikėtų sieti su anaforiniu įvardžiu **do* / **de* (pr. *din, dīgi, delli* Топоров 1975 : 327, 335, 341 t. t.), kaip aukščiau minėti *ta-da, ka-da* (žr. 18), ir su enklitine dalelyte *-lei, -le, -li*, lat. *lai* (kaip *tol, tolei*), turėjusia daugelyje kalbų posesyvinę reikšmę (plg. het. *app-el-*, lyd. *-li* (būdvardžiai su *-li* kaip genetyvo pakaitalas) Топоров 1975 : 327). Ta pati forma yra ir be *-l*, pvz.: *jos dė* „dėl jos“ Jrk 44 (Zinkevičius 1966 : 393), plg. dar *kõd* „kodėl“ J, Rs, Trs, *kodẽ* Skr, Jrb, *kõdė* Klvr, Dkš, *kõdi* Kair (LKŽ VI 285 t. t.), *dėkõ* „dėl ko“ End, Slnt (LKŽ II 388), vargu ar tai sutrumpinimai, plg. taip pat be *-l* formanto lat. *labad* „dėl“ (dėl pastarojo *lab-* plg. liet. *vislab* „viskas“ iš *visa laba*), plg. dar atvirkščiai – darinį be *de-, dė-* su *-l'*, pvz.: *kol'*, „kodėl“. Dalelytės ir prielinksnio funkcijas kartu turi lietuvių kalboje ir daugiau formų, pvz. *be (Be nesergi?* ir *be jo), ant (Ant ir atjoja šimtas brolelių* (d.) ir *ant stalo)* ir kt.[30]

Antra vertus, vėliau iš prielinksnio *dėl, del* ir jo valdomo kilmininko galėjo susidaryti *dėl to, del to, todėl, todel* (taip pat *dėl ko, del ko, kodėl, kodel*).

Be *to*, atitinkamos darybos su tuo pačiu formantu *-o* (** < ā*) yra ir daugiau formų iš parodomųjų bei klausiamųjų-santykinių įvardžių kamienų.

Forma *ko*

32. Forma *ko* (*< *quā)* vartojama kaip dalelytė ar jungtukas, pvz.:

Ir aš, ko gera, laimėjau. Jrk 36. *Ko gėrybės būta!* Ds. *Išrink ko geriausią grėblį.* Kt.

Išalkėliai paukščiai dažnai užlenda pesliams už akių ir, ko (=užuot) *besidalinę su paukščiais, patys viską suėda.* Blv. (LKŽ VI 279).

33. Dalelytė *ko* su kitomis dalelytėmis sudaro sudurtines dalelytes ar prieveiksmius, pvz.:

konè „vos ne“ Erž *(Pamatė, atlek paukštė, kone kaip kumelė didumo.* BM 156); *kono (Sodykim sodelį kono tankiausia.* TŽ I 209; plg. *kana* 22 b); *kotik* „vos ne“ *(Kõtik nenumyniau tau kojos.* Kair);

---

[29] Kad šio tipo darinių *to-* yra bev. g. dg. vard.-gal. **-tā* žr. Stang (1970: 19). Plg. Zinkevičius (1966: 125), kad *tõl, kõl* gali būti sutraukta iš *todėl, kodėl.*

[30] Plg. ankstesnius liet. *dėl, del*, lat. *dēļ*, s. sl. *dělja, dělьbma* „dėl“ aiškinimus, siejant juos su daiktavardžiais bei būdvardžiais: s. sl. *dělo*, liet. *dailė*; *dėti, padėlys* (Эндзелинъ 1905 / 6: 82–83, Berneker 1908: 195–196, Trautmann 1923 : 48, Walde 1930: 829, Pokorny 1949 : 238, Fraenkel 1962: 87, Фасмер 1964: 497). Šiuo atveju visada likdavo nesėkmingi galinių formantų *-ei, -i, -e* kaip vardažodžių galūnių aiškinimai.

mažko „vos tik, kotik“ Pc; *nekõ* „negu“ *(Sūnus geriau rašo, nekõ tėvas.* Kv); *nėko* „nieko“ *(Nėko sau ta mergė.* Vkš); *niėko (Niėko žmogus* (=pusė bėdos) Skp).

Tokiu pat būdu, kaip *tõl, tõl'* (žr. 31), yra sudaryta *kõl* „iki kurio laiko“ su savo variantais: *kóla* Krok; *kolaĩ* Prng; *kõlaig* Zt; *kolaĩk* Vvs; *kõlaik* Lz; *kõlais* Zt; *kolak* Žž; *kõle* Kč; *kõleg* J; *kõlei* Vlkv; *koléi* Mrk; *koleĩ* Švnč; *kõleik* Rm; *kõleis* Skr; *kõlek* Ar; *kõlik* J, *kolói* J, Š (LkŽ VI 313); taip pat *kõl'* „kodėl“ Mrs, Skdt, Trgn, Ut; *kõl'gi* „t. p.“ Ut, Rk, Jž.

Forma *šito*

34. Panašiai kaip *to* pasitaiko tose pačiose tarmėse *šito* bevardės giminės įvardžiui artima funkcija, pvz.:

Šitó ir yr, kad jie niekur neina: neturi kuo apsivilkt. Trgn. *Vienam bėdos, kitam vargai: šitó ir baigia močią.* Trgn. *Šìto ir yr, kad jie nežino.* Skp.

Su forma *šito* ir dalelytėmis *-lai, -lei* yra sudaryti prieveiksmiai *šitol, šitol'* Skp; *šitolai, šitolei* „iki to laiko, iki tos vietos“ *(Šìtolai išark* (iki tos vietos). Ds. *Vajė, šitõlei buvai nevalgęs!* Kps).

Forma *vo*

35. Forma *vo* (< **vā*) vartojama kaip dalelytė, pvz.:

Kas ten vo stūkso? Ds. *Yra ana vo* (krautuvė). Rtn. *Vo kur.* Dsn. *Vo iš ko garsingi mums Trakai iš seno, kad mūsų čion tėvų karaliai gyveno.* Gmž.

Su *vo* yra sudaryta: *vogi (Atbėgo vogi basi.* Sch 67); *vojaĩ* Kv; taip pat dalelytė *vos*[31].

36. Kitų įvardžių atitinkamų formų su formantu *-o* galima rasti įvairiuose sudurtiniuose dariniuose, kurie taip pat vartojami kaip dalelytės, jungtukai, prieveiksmiai. Pvz.:

jo- (< **i̯ā*) : *jolygus, -i* „tolygus“ *(Sergėkitės jolygios palaidos.* Rp (LKŽ IV 355).

Su *jo-* taip pat greičiausiai sudarytas jungtukas *jóg*, kuris vartojamas ir kaip dalelytė, pvz.: *Jog* (=juk) *ir aš esu ne iš kelmo išspirta.* M. Plg. *jog* variantus: *jógei* BM 87; *jogeis* J; *jogel* Val (LKŽ IV 352).

Jog laiko kilusiu iš įvardžio kamieno **i̯o-* taip pat J. Endzelynas (1957: 229)[32].

ano- (< **onā*): *anót* su savo variantais: *anóte* K; *anotė* K; *anotiõs* Trgn, Lkm; *anõts* Mrs.

šio- (< **k̂ā*): *šiõl, šiõl', šiolaĩ* Skp; *šišio* „šičia“ (: *Dabar da šìšio turėsiu darbo.* Jrk 138. *Eik šišio.* Šts); *šišiontės* „t. p.“ Dov; *šišios* „t. p.“ Jdr; plg. įvardį *šišioks, -ia* Slnt; *ši šióks, -ià* Als.

čio- (< **tjā*): *čiõn* „čia“ *(Ka tę nėr vietos, sėsk čiõn.* Gs); *čionaĩ* Brsl, Skp; *čionái* Gs; *čiónai* K; *čiõnai* Š; *čionaig* DP 384; *čionaĩkai* Lz; *čionáinos* Lkm; *čionáis* VD 358; *čionáitės* Gž, Brt; *čionaja* Rod; *čionãjos* Šd; *čionaũ* Švnč; *čióntais* Klp; *čionuĩ* Str; *čionùis* Šil; *čionuĩtės* Vlkv.

37. Aukščiau iškeltos formos su formantu *-o* yra parodomųjų bei santykinių įvardžių pailgintas kamienas (**-ā*). Kaip formos su formantu *-a*, taip ir formos su *-o* paprastai vartojamos kaip dalelytės, jungtukai, prieveiksmiai. Bevardės giminės įvardžiui artimą funkciją turi tik *to, šito*.

---

[31] Kad *vo* nėra skolinys iš slavų ir priklauso parodomojo įvardžio kamienui **vas* „anas“ žr. Būga (1959: 46–47; 1961: 826).

[32] Fraenkelis (1962: 194) *jo-g* laiko įvardžio **i̯o* / **i̯e* vn. kilmininku (iš kilmės abliatyvu) arba įnagininku.

Formos su formantu *-o*, kaip ir aukščiau nagrinėtos formos su formantu *-a*, dalelytės ar prieveiksmio reikšmes tikriausiai turėjo iš senovės. Su kilmininku jų sutapimas formalus. Formanto *-o* darinių dalelytės funkcija galėjo būti dar iš to laikotarpio, kai nebuvo susiformavusio nei paties kilmininko.

Formanto *-o* formoms susijungus su kitomis dalelytėmis ar savarankiškais žodžiais, buvo sudaryta įvairių sudurtinių dalelyčių, jungtukų, prieveiksmių. Prie tokios darybos žodžių taip pat tikriausiai priklauso: *tõl*, *tõl'*, *kõl*, *kõl'*, *šiõl*, *šiõ'*, *šitol*, *šitol'*, *delto*, *dėlto* „vis dėlto, tačiau", *jog*, *vos*, *čionai* ir kt.

FORMOS SU FORMANTU *-e*

Forma *te*

38. Lietuvių kalboje gana plačiai vartojama dalelytė *te* (duodant ką), pvz.: *Tè – imk*. Gs. *Tè, jei nori*. Lp. *Tè va itas*. Dv. *Te, laikyk žirgą, te kamanužėles*. JD 445. *Tai tè ir šitą... nunešk*. LB 183.

Be to, *te-* pridedama kaip priešdėlis, atitinkantis pradines dalelytes, permisyvo formose, pvz. *tèneša*.

Ta pati forma galbūt yra ir panevėžiškių bei jiems artimose tarmėse *tę*, *tɛ*, *ti* (balsiai trumpi, siaurėjimas didėja iš šiaurės į pietus), jeigu pastarosios nėra fonetiškai išriedėjusios iš *tai*, *tei* (aut. 1977: 60–62). Savo vartosena panevėžiškių *tę*, *tɛ*, *ti* visiškai atitinka dalelytes bei jungtukus *tai*, *tei*, *ta*, *to*, pvz.:

Nu tę aš ten trejus metus išbuvau. Žml (LKT 239). *Bet tėvą mano, tɛ sakė, kad įkando* (gyvatė). Bsg (LKT 219). *Aš tų jaučių ti bijau*. Škt (LKT 159).

Atitinkama forma *te* yra latvių kalboje, pvz.:

Te nu bija! Te nu bij! tik īss, tik gaŗš. Te tev nu bija pa(r) tavi septiņi seseŗi! Te nu biji, pārbrauci mājās. LV IV 151.

Jau seniai liet. *tè imk* siejama su ide. **to* / **te* (Brugmann 1911: 346); taip pat su šio įvardžio kamienu siejama *te-* permisyvo formose (Būga F 7–2: 32; Иванов 1965: 233). Tos pačios kilmės būtų ir panevėžiškių minėtosios formos bei latvių *te* (Endzelin 1922: 478). Galima manyti, kad baltų *te* yra išlaikiusi **to* / **te* kamienų **e* vokalizmą. Kamieno **a* / **e* kaitą plg. *ko-l* : *ke-li* (Stang 1970: 20).

39. Su *te* yra sudaryta sudurtinių žodžių, daugiausia dalelyčių, pvz.:

tegi „tegul" *(Tegi parod tai prajevais*. DP 205*)*; *tejau* „tai jau" *(Tejaũ taip, geriau mirti, neką metus an lovos gulėti*. Pvn (VitŽ 394); *tetè* „te imkit" Dglš (pakartotas *te-tè*); plg. *tèkit* „imkit" *(Tèkit šituos obuolius*. Kt).

anóte K (sutrumpinta *anot*, žr. 36); *pirmote* „pirma" Sv (Būga F 7–2: 60); *nete* „net" PK 98, DP 416 (sutrumpinta *net*, plg. *neta*, žr. 18).

Kaip iš *tai* sudaryta *taip*, taip iš *te* gali būti sudaryta *tep* „taip", vartojama daugelyje tarmių (Lp, Dkš, Brt, Krt, Azr, Pns).

Prie šios grupės žodžių taip pat priskirtina ir *tečiau* (Jabl RR I 536) su **e* vokalizmu (plg. Zinkevičius 1966: 441).

Kamieną *te* iš formų *tep*, *tečiau* taip pat išskiria F. Spechtas (1932: 270)[33].

Be formos *te*, yra ir daugiau formų su tuo pačiu formantu *-e* iš parodomųjų bei santykinių įvardžių kamienų.

Forma *še*

40. Forma *še* (< **ǩe*), kaip ir *te*, vartojama kaip dalelytė ką duodant. Pvz.: *Še valgyk*. Šk. *Šè ką dar atvežiau*. Vdžg. *Šè kąsk*. Vkš. *Šè kaip joms dabar gerai*. Pš. *Šè tai tau, kad nori! Kodėl gi pirma nesakei?!* Rm. *Šè kad nori, sugrįžo*

[33] P. Skardžius (1937: 212), pagal jį taip pat E. Fraenkelis (1962: 1051) *tep* formą (kaip ir *kap*, žr. 22[c]) aiškina sutrumpėjus per *tėp* iš *teip*, o pastarąją iš *taip*.

be nieko. Skp. *Šiemet sakėm, kad kai ateis vasara, tai iškepis, o dabar šè tau baigiam sušalt*. Slm. *Šè tau, šunie, devintinės*. Kp.

Iš dalelyčių *še* ir *te* sudaryta *šete* „imkit“ Vlkv, Dglš. Plg. dar *šėkit* „imkit“ *(Šėkit, vaikai, pyrago*. Gl*)*; *eĩk-še, eĩk-še-nai* Skp (sutrumpinta *šen)*; *eik-še-šę-kita* Jrb.

Forma *šite*

41. Forma *šìte* žinoma kaip dalelytė ir kaip prieveiksmis (plg. *šitei*, žr. 49). Pvz.:

Šìtė virvė, mes jį surišim. Arm. *Šìte yra Abrahamas pakastas su Sara moterim sava*. BB 1 Moz 25.

Iš mažo šìte (=šitaip) *pripratęs*. Dglš. *Kada jūs pamesta šìte rietis*? Sld. *Kol' tu šìte vėlai atvažiavai*? Aps.

Plg. *šìteva (Šìteva stovi įsičėkavojus* (išsidabinusi). Krok).

Forma *ite*

42. Forma *ite* (plg. *itas*, *-á*) vartojama kaip *šite* prieveiksmio funkcija, pvz.: *Kap man stovėt*? *A ìte, a va ìte*. OG 428. *Par mus dažnai paskeikia ite*. Ad.

Forma *ve*

43. Be *va*, *vo*, *vei*, yra dar dalelytė *ve*, pvz.:

Vè kiek išbuvau — jau keturias savaites. Jd. *Vè kaip šuo šoka*. Šv. *Vè šis kelio meistras*. Brt. *Vè žiūrit į mane*. Lkš. *Šiteip, šiteip, da ir ve kaip aguonėles sėja*. (d.) Kps.

Plg.: *anavè (Anavè ir jis ateina*. Gs); *vėkur* Gs.

44. Su formantu *-e* yra formų iš **įe* kamieno, pvz., su postpozicine dalelyte *-g-*: *jėg* Ds, Ppl, jėgu Vl, Šauk (Zinkevičius 1966: 437).

Su *-je* sudaryta dalelytė *bejė*.

Tos pačios darybos, kaip *tep*, yra dar *visėp* Sn (Būg).

45. Aukščiau minėtos formos su formantu *-e* rodo, kad, be **o* (pailginto **ā*) vokalizmo formų, yra išlikę lietuvių kalboje dalelyčių, prieveiksmių, jungtukų ir su **e* vokalizmu. Šių formų paaiškinti analogija pagal atitinkamas **o* vokalizmo formas (*tep* pagal *teip* ir *taip*) negalima.

FORMOS SU FORMANTU *-ei*

Forma *tei*

46. Ta pačia funkcija, kaip *tai*, atskirose tarmėse ir senuosiuose raštuose vartojama forma *tei*. Ne visur šią formą galima identifikuoti *tei*. Kai kur ji fonetiniu būdu yra atsiradusi iš *tai* (žr. Nieminen 1922: 35; Zinkevičius 1968: 114; 1975: 26, 60). Be kitų vietų, forma *tei* vartojama vidurio bei šiaurės vakarų aukštaičių, pasitaiko ir žemaičių kai kuriose vietose. Šiose tarmėse ji tikriausiai nėra iš *tai* ir identifikuotina *tei* (žr. Vitkauskas 1976: 394).

Formą *tei(p)* laiko skirtinga nuo *tai(p)* taip pat E. Nieminenas (1922: 41), F. Spechtas (1924: 48–53), Chr. S. Stangas (1966: 287). Atitinkamos formos yra lat. *tei-tan* „čia“, pr. *tei-nu* „dabar“. R. Trautmannas (1910: 447) ir Vondrakas (1928: 462) lygina liet. *tei* su s. sl. *ti*, got. *þei*. *Tei* tikriausiai yra sudaryta kaip *tai* su vn. loc. *-i* (Endzelin 1922: 467–468). E. Nieminenas ir Chr. S. Stangas šią formą

laiko **to* / **te* kamieno vn. lokatyvu, o F. Spechtas – **tjo-* kamieno vn. lokatyvu. Galimas daiktas, kad baltų šalia **-ā* / **e* kamieno vn. lokatyvo *tai*, buvo ir **o* / **e* kamieno vn. lokatyvas *tei* (su **e* vokalizmu).

Forma *tei*, kaip ir *tai*, tarmėse paprastai turi dalelytės bei jungtuko funkciją. *Mùna karvė tei daug pieno duoda.* Klm. (LKT 107). *Vo tei sakau, kap tatai cibules jiesti sveik.* Vg. *O tei ne visi prie jo priein pakinkyti.* Pgg. *Už velnį geresnis* (vyras), *tei sugyventi galim.* Rdn (LKT 74). *Tei prašiau mamos, kad tik greičiau pasiūtų marškinius.* Stak.

Ši forma pasitaiko ir prieveiksmio reikšme „taip", pvz.:

Kas tẽ sieks tei toli. Vdžg. *Diena šiai, diena tei, diena anai, gyveni, i gerai.* Jrb.

47. Kaip iš *tai* sudaryta *taip*, iš *te – tep*, taip iš *tei* sudaryta *teip*[34], vartojama daugelyje tarmių (plg.: *Ape tay teyp Diewas bilo.* SP I 151), plg. *teĩpoja* Ds (dėl *-ja* žr. 20); plg. dar *teijau (Antrą metą vėl teijau padarė.* Jrk).

Tokios pat darybos, kaip *tei*, yra ir daugiau formų iš parodomųjų, klausiamųjų-santykinių bei kitų įvardžių kamienų.

Forma *jei*

48. Forma *jéi (jeĩ)* yra **į̀o* / **į̀e* kamieno vn. lokatyvas (Fraenkel 1962: 192). Ši forma įsigalėjo lietuvių literatūrinėje kalboje jungtuko funkcija. Plg. variantus su postpozicinėmis dalelytėmis *-b-*, *-g-*: *jéib*[35] Grl; *jeĩb* LB 48; *jéiba* KzR, Rm; *jeibà* Kp; *jeibė* Š; *jeibeg* Mž 187; *jéiben* KlvrŽ; *jeibént* BŽ 468; *jéibent* Grg; *jéibentais* Slnt; *jéibo* Šd; *jéibom* Grž; *jéibos* Grž; *jéibu* Pc; *jéibum* Jnšk; plg. *jeib kàs* Kv, *jeib kaĩp* Užv, *jeib kuř* Dauk; *jeibi kas* J; *jeig* Vaižg; *jéigi* K, Kps; *jeiguñ* Skp; *jéigut* Kv (LKŽ IV 336–337).

Žemaičių vartojama *jéi* kaip dalelytė junginyje *kaip jéi* „kaip ir", pvz.:

Aš gyvenu kaip jéi kiti žmonės. Kv. *Jis toks pat, kaip jéi tu.* Slnt.

Su ta pačia forma *jei* sudaryta:

jéik (Jéik grūdelį sušlavė. Slv*)*; *jeikvíenas, -à* Slv (plg. *aliai víenas, -à)*; *jeinė* „gal" *(Reik eiti jeinė paveizėti, kas ten yr.* Pln*)*.

Forma *šitei*

49. Forma *šitei* vartojama kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse kaip prieveiksmis, pvz.:

*Argi seniau buvo šìtei (=*šitaip*) kaip dabar.* Smal. *Neik šìtei apsivilkęs, sušalsi.* Ds. *Kur nesirgs – šìtei dirba.* Mlt.

Iš *šitei* sudaryta *šiteip*, plg. daugiau formų su *-eip(os)* (žr. 51).

Forma *vei*

50. Be *va, vo, ve*, yra ir dalelytė *véi* Grl, K, MŽ 439, SD 7, BūgRR I 328; II 46; III 817. Pvz.:

Véi, žmonės jūs, kurie lėbaujat. RD 189. *Bet vei, ką jis darė.* Dauk. *Ale véi kas čia?* Mit I 65. *Tai véi, anūke, žiūrėk, kap čionai kavoja pijoką.* LB 171. *Vei kokį puikų pypkį ... nu pono daktaro* (gavau). BsP I 87.

51. Su formantu *-ei(p-)* dar yra šios formos: *keĩp, keipõs* Kp; *kiteĩp* Alv; *kiteipõ* Bt Mr 9, 29; *kiteipõs* Ds, Skp (LKŽ V 904); *aneĩ* „nei" Gr, Vb; *aneĩp* Grg;

[34] Plg. tradicinę nuomonę, kad *teip* iš *taip* pagal *šiaip* (Leskien 1919: 176; Būga 1958: 102; Skardžius 1937: 212; Fraenkel 1962: 1051; Zinkevičius 1966: 411). Ši analogija jau anksčiau yra nurodyta kaip abejotina, nes *šiaip* rečiau ir vartojama, negu *teip* (Nieminen 1922: 28–29; Stang 1966: 287).

[35] Dėl varianto *jei-b* žr. Stang (1970: 153).

viseĩp Šts; *vieneĩp* (Zinkevičius 1966: 411). Plg. dar *tokeĩ-jei(s)* „taip pat“ Kv. Formos *šei*, *šeip* = *šiai*, *šiaip*, žr. 15, 16.

52. Kaip rodo medžiaga, šalia formų su formantu *-ai* buvo sudarytos formos su formantu *-ei*, taip pat kaip šalia *-a* formanto formų yra *-e* formanto formos. Taigi formas *teip*, *keip* ir kt., kurios buvo vedamos iš *taip*, *kaip* ir kt., reikia laikyti paralelinės darybos.

Postpozicinė dalelytė *-ei*, pridedama prie įvairių įvardžių formų *(ašei)*, rytų aukštaičių uteniškių kaip įvardžiuotinių būdvardžių vyr. g. vn. vard. formantas *(gerasei)*, taip pat turbūt bus neperdirbta iš *-ai (ašei* pagal *tujei)*, bet irgi paralelinės darybos šalia *-ai*, plg. dar dalelytę *-nai* (žr. 53).

Formos su formantu *-ei* taip pat paprastai turi dalelytės, jungtuko, prieveiksmio funkcijas.

53. Iškeltoji medžiaga rodo, kad lietuvių kalboje buvo paralelinių formų su formantais *-ai*, *-a*, *-e*, *-ei* iš parodomųjų bei klausiamųjų-santykinių, kartais ir kitų įvardžių kamienų *(tai, ta, to, te, tei; šitai, šita, šito, šite, šitei* ir kt.). Iš senovės jos turėjo dalelytės bei jungtuko arba prieveiksmio funkciją. Kai kurios iš šių formų įgijo ir bevardės giminės įvardžio funkciją.

Tokios pat darybos turbūt yra ir dalelytės: *na*, *no*, *ne*, *nei* ir *ba*, *bo*, *be*, *bei*.

Dalelytė *-nai* dabar paprastai aiškinama kaip apibendrinta iš tų linksnių formų, kurios turėjo *-n* (vn. gal., vn. įn., dg. kilm.) + *ai*. Pradžią tokiam aiškinimui davė P. Arumaa (1933: 13 t. t.). Kitos dalelytės *-na*, *-no* tada aiškinamos kaip *-nai* perdirbiniai (Zinkevičius 1966: 432 t. t.). Tačiau paraleliniai dariniai su *-na*, *-no* šalia darinių su *-nai* bei dariniai su dviem dalelytėmis rodo, kad *-no*, *-na* šalia *-nai* greičiausiai bus savarankiškos paralelinės dalelytės su aukščiau minėtais formantais. Pvz.:

čia-nai, *čia-nai-no-s*, *čia-na-ja*, *čia-na-jo-nai-s*; *čio-nai*, *čio-nai-no-s*, *čio-nai-s*, *čio-na-ja* ir kt. Formantas *-s* čia pridėtas pagal kitų prieveiksmių formas (plg. Ulvydas 1974: 17–18). Plg. dar įvardžių formas: vn. vard. *jisaĩ-no*, *jisaĩ-no-s*, *jisaĩ-nai-nos*; *ji-naĩ*, *jý-nai-no*, *jý-nai-no-s*, *ji-na-jo-s*.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Bevardės giminės įvardis *tai* ir dalelytė bei jungtukas *tai* savo funkcijomis yra artimai susiję ir gali būti tos pačios kilmės. Forma *tai* yra prabaltiška, greičiausiai išsirutuliojusi iš **tāi* (kolektyvinės reikšmės kamienas **tā-* / **te-* su vardažodine vn. lok. galūne *-i*). Su tuo pačiu formantu *-ai* iš seno vartojamos prieveiksmio bei dalelytės reikšmėmis ir kitos įvardinės formos: *anai*, *kai*, *šiai*, *kiekai*, *tiekai*, *visai*, *vienai*, *kitai* ir kt. Tik vėliau prie šių formų, skirtingai nuo būdvardinių prieveiksmių, papildomai buvo pridėta postpozicija *-p(o-s)*: *anaip(o-s)*, *kaip(o-s)* ir kt.

Įsigalėjus *tai* bevardės giminės įvardžio funkcija vardininko bei galininko pozicijoje, formantas *-ai* galėjo būti pridėtas ir prie vyr. g. vn. vard. *tas-ai* (pagal pastarąjį prie įvardžiuotinių būdvardžių atitinkamo linksnio *gẽrasai*) bei kitų formų, taip pat mot. g. paradigmoje. Analogiškai pagal *tai*, *tatai*, *šitai*, *itai*, kurių *-t-* yra kamieno dalis, buvo sudarytos formos su apibendrinta dalelyte *-tai*: *šita-tai*, *tok-tai*, *kok-tai*, *šitok-tai*; *an-tai*, *š-tai*, *kiek-tai*, *tiek-tai* ir kt. Visos jos, išskyrus tris pastarąsias, turi bevardės giminės įvardžio reikšmę.

Iš tų pačių parodomųjų bei klausiamųjų-santykinių įvardžių kamienų sudaromos formos su balsiniais formantais *-a*, *-o*, *-e* (*ta*, *to*, *te*; *šita*, *šito*, *šite* ir kt.), kurie tikriausiai yra gryni kamienai: *-a* < **-o*; *-o* < **-ā* (pailgintas kamienas kaip bev. g. dg. vard.-gal. **-ā*, lot. *loca* šalia *loci)*, *-e* < **-e* (turbūt išlaikytas **e* vokalizmas). Šios formos iš senovės yra prieveiksmiai bei dalelytės. Tik kai kurios jų turi bevardės giminės įvardžio reikšmę (*to*, *šito*, *šita*). Forma *ta* lietuvių kalboje bevardės giminės įvardžio funkcijos neišvystė, ji iš seno yra jungiamoji dalelytė (plg. hetitų *ta-*).

Minėtųjų formų formantai *-a, -o, -e* tikriausiai atspindi senesnę ide. vokalizmo diferenciaciją negu dabartinė giminių sistema.

Formos su formantu *-ei (tei, tei-p, šitei* ir kt.) turi tą patį vn. lok. *-i*, kaip *-ai* formanto formos, ir greičiausiai atspindi **o/*e* kamieno **e* vokalizmą.

Formos su skirtingais formantais *-ai, -ei, -a, -o, -e* turi tą pačią reikšmę; jos vartojamos lygiagrečiai arba pasiskirsčiusios teritoriškai (*tai, ta, to, tei; va, ve, vo, vei; šite*, „šitaip", *šitei* „t. p."; *ta-ja, to-ja; čia-nai, čio-nai; ja-g, jei-gu; del-to* „vis dėlto", *del-tai* ir kt.), arba yra išvysčiusios skirtingas reikšmes (plg.: *an(a)-t(a)* ir *ano-t(e); ja-g, jei-gu* ir *jo-g; šia* „čia" ir *še* „imk"; *na, ne, nei* ir kt.).

Įvardinės dalelytės su formantais *-a, -o, -e, -ai, -ei* dažnai eina sudurtinių dalelyčių, jungtukų, prielinksnių, prieveiksmių sudaromosiomis dalimis *(be-je, be-ta-g, čia-na-jo-nai-s, čio-nai-no-s, ka-da, ka-dai-se, ka-dan-gi, ka-na, ko-l, ko-l', nie-ko, še-te, ta-ka-jau, tas-ta-ja, te-te, vo-s* ir kt.). Pradžią tokiems dariniams bus davę pradžioje sakinio vartojami sintaksiniai kompleksai iš kelių dalelyčių, jungtukų, prieveiksmių *(Na tai va... Va tada tai jau...)*. Tokio pat tipo sudurtinė dalelytė yra ir *tatai*, sudaryta iš dviejų dalelyčių *ta* ir *tai*.

Papildomi šaltinių sutrumpinimai

BLG – A. Bielenstein. Lettische Grammatik, Mitau, 1863. (Skaitmenys rodo puslapius.)
Dln – Daulėnai, Eišiškių r.
Drg – Dárgaičių k., Šiaulių r.
Gžl – Gražùlių k., Švenčiónių r.
Kbl – Kubilių k., Kelmės r.
Kk – Kriūkai, Šakių r.
Krd – Kirdeikių k., Utenõs r.
LKT – Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija. Sud. E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris. Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas. V., 1970. (Skaitmenys rodo puslapius.)
Pvk – Pavìnkšnių k., Kėdáinių r.
Skl – Skliaũstės k., Skuõdo r.
Stkn – Sutkūnų k., Kėdáinių r.
Strb – Stìrbiškės k., Šilãlės r.
ŠD – Szwentdienis darbas arba skajtimaj swentosi dienosi del brolu Lietuwiu iszguldita isz linkiszka letuwiszkaj par K. P. W. Wilniuje 1862. (Skaitmenys rodo puslapius.)
Škl – Šaukliū k., Skuõdo r.
VitŽ – V. Vitkauskas. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976. (Skaitmenys rodo puslapius.)
Vkšn – Vikšnãlių k., Telšių r.
Vsn – Vosiūnų k., Ignalìnos r.

LITERATŪRA

Agrell S. Zur Geschichte des indogermanischen Neutrums. – In: Årsberättelese. Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund 1925–1926. Lund, 1926, S. 17–64.
Arumaa P. Untersuchung zur Geschichte der litauischen Personalpronomina. Tartu, 1933.
Berneker E. Slavisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1924.
Bezzenberger A. Anmerkungen. – In: Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft. Bd. II. Heidelberg, 1887.
Bielenstein A. Lettische Grammatik. Mitau, 1863.
Brugmann K. Zur Bildung des nom. acc. pl. neutr. – In: Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der idg. Sprachen. Bd. V. Leipzig, 1890.
Brugmann K. Pronominale Bildungen der indogermanischen Sprachen. – In: Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig Philologisch-Historische Klasse. Bd. 60. T. I. Leipzig, 1908, S. 11–84.
Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der vergleichenden Grammatik der idg. Sprachen, zw. bearb. Bd. II. T. 2. Strassburg, 1911; Bd. II. T. 3. Strassburg, 1916.
Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der idg. Sprachen. Berlin und Leipzig, 1922.
Būga K. Rinktiniai raštai. T. 1. V., 1958; T. II. V., 1959; T. III. V., 1961.
Būga K. Lietuvių kalbos etimologiniai nagrinėjimai. Laiškas J. Endzelynui (be pabaigos). Rankraštis. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Signatūra: F 7–2.
Endzelin J. Litauisch-lettische Miszellen. – „Lietuvių tauta", 1911, t. II.
Endzelin J. Miszellen. – „Indogermanische Forschungen", 1913/14, Bd. XXXIII. S. 119–127.

Endzelin J. Lettische Grammatik. Riga, 1922.
Endzelin J. Altpreussische Grammatik. Riga 1944.
Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957.
Fraenkel E. Zu den litauischen indefiniten Adverbien und Pronomina. – „Archivum Philologicum", 1935, T. V, S. 54–58.
Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Göttingen, 1962.
Gauthiot R. À propos des nominatifs pluriels lituaniens. – „Indogermanische Forschungen", 1909, Bd. XXVI, S. 352–359.
Georgiev V. Die Indoeuropäische eH_2y- Klasse. – In: Symbolae Linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965.
Georgiev V. Die luwischen Abstrakta auf -ahi, die hethitischen Nomina actionis auf -(a)ai und die ā Stämme. – „Zeitschrift für vergleischende Sprachforschung", 1974, Bd. 88, H. 1.
Hermann E. Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze. Jena, 1912.
Hermann E. Litauische Studien. Berlin, 1926.
Hilmarsson J. [Rec.] V. Mažiulis. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). – „Baltistica", 1974, t. X(1), p. 95–98.
Hirt H. Akzentstudien. – „Indogermanische Forschungen", 1899, Bd. X, S. 20–59.
Hirt H. Über den Ursprung der Verbalflexion im Indo-germanischen. – „Indogermanische Forschungen", 1904/5, Bd. XVII, S. 36–84.
Hujer O. [Rec.] S. Agrell. Zur Geschichte des idg. Neutrums. – „Listy filologicke", 1928, T. 55, S. 354–358.
Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968.
Kont K. Über die Demonstrativpronomina des Lappischen. – In: Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum. Tallinnae habitus 17–23 VIII 1970. Pars I. Acta Linguistica. Tallinn, 1975.
Kretschmer P. Indogermanische Accent und Lautstudien. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", 1892, Bd. XXXI.
Kronasser H. Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen. Heidelberg, 1956.
Kuryłowicz J. Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists. Oslo, 1958.
Kuryłowicz J. Indogermanische Grammatik. Bd. II. Heidelberg, 1968.
Lehmann W. P. On Earlier Stages of the Indo-European Nominal Inflection. – „Language", 1958, V. 34, No 2, p. 179–202.
Leskien A. Litauische Partikeln und Konjunktionen. – „Indogermanische Forschungen", 1903, XIV. S. 89–113.
Leskien A. Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch. Heidelberg, 1919.
Mahlow G. H. Die langen Vokale *ā, ē, ō*. Berlin, 1879.
Mažiulis V. Skaitvardis. – Kn.: Lietuvių kalbos gramatika. Vyr. red. K. Ulvydas. T. I. V., 1965, p. 604–636.
Mažiulis V. Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai. V., 1970.
Meillet A. Letto-Slavica. – „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", 1897/8, t. 10, p. 135–142.
Meillet A. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paris (2e), 1902/5.
Meillet A. Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. 2 éd. Paris, 1908.
Meillet A. – „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", 1908/9, t. XV.
Meillet A. Sur l'accentuation des Nomen indo-européen. – „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", 1914/16, t. XIX, p. 65–84.
Mühlenbach K. Über die vermeintlichen Genetive oder Ablative auf *-ů*, *-u* im Lettischen. – „Indogermanische Forschungen", 1902/3, Bd. XIII.
Mülenbach K. Latviešu valodas vardnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. T. IV. Rīgā, 1932.
Nieminen E. Der urindogermanische Ausgang *-ăi* des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrums im Baltischen. Helsinki, 1922.
Otrębski J. Wschodniolitewskie narzecze twereckie. T. I. Gramatyka. Kraków, 1934.
Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. T. III. Warszawa, 1956.
Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI-XVII a. V., 1967.
Pedersen H. Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen. Bd. II. Göttingen, 1913.
Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. Bern, 1949.
Rasmussen J. E. Zu den idg. *-eH_2i̯- Stämmen. – „Studia Linguistica", 1973, t. 27, N I–II.
Rosenkranz B. [Rec.] S. Agrell. Zur Geschichte des idg. Neutrums. – „Slavia", 1928, Roč. VII, Seš. 3, S. 625–628.
Rosinas A. Kelios pastabos apie baltų parodomųjų įvardžių vietininko formas. – „Baltistica", 1967. t. III(2), p. 175–184.
Ruhig P. Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik. Königsberg, 1747.
Schmalstieg W. R. New Thoughts on Indo-European Phonology. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", 1973, Bd. 87, Hf. 1, 1.
Schmalstieg W. R. An Old Prussian Grammar. The Pennsylvania State University and London, 1974.

Schmidt J. Das Sufix des Participium Perfecti Activi. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen". 1883.
Schmidt J. Indogermanisches *ō* aus *ōi* in der Nominalflexion. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", 1885, Bd. XXVII.
Schmidt J. Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra. Weimar, 1889.
Skardžius P. Lietuvių–latvių kalbos žodyno dalykai. – „Archivum Philologicum", 1932, t. III.
Skardžius P. [Rec.] F. Specht. Lituanica. – „Archivum Philologicum", 1937, t. VI, p. 211–213.
Solmsen F. Zur Geschichte des Dativs in den indogermanischen Sprachen. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", 1911, Bd. 44.
Sommer F. Die idg. -en *iā-* und *io-* Stämme im Baltischen. – In: Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Bd. 30. T. IV. Leipzig, 1914.
Specht F. [Rec.] Nieminen E. Der urindogermanische Ausgang *-ăi* des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrums im Baltischen. – „Indogermanische Forschungen", 1924, Bd. 42, S. 48–52.
Specht F. Weiteres zur Geschichte der pronominalen Flexion. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", 1932, Bd. 60, S. 254–271.
Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo, 1966.
Stang Chr. S. Opuscula Linguistica. Oslo, 1970.
Streitberg W. Der Genetiv Pluralis und die baltisch-slavischen Auslautgesetze. – „Indogermanische Forschungen". Strassburg, 1892, Bd. I, S. 259–299.
Sturtevant E. H. A Comparative Grammar of the Hittite Language. University of Pennsylvania, 1933.
Szemerényi O. Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft. Darmstadt, 1970.
Szober S. Słowiański Nom. -Acc. sg. neutr. tematów na *-o-*, *-es-*. – „Prace filologiczne", 1927, t. XII.
Trautmann R. Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Göttingen, 1910.
Trautmann R. Die litauischen Adverbia auf *-ai* und die slavischen Adverbia auf *-ě*. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", 1920, Bd. 49.
Trautmann R. Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
Ulvydas K. Vienaskaitos vardininko kilmės prieveiksmiai. – Kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai („Lietuvių kalbotyros klausimai", XI). V., 1969, p. 7–16.
Ulvydas K. Vienaskaitos kilmininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmiai su formantais *-(i)o*, *-(i)os*, *-ės* dabartinėje lietuvių kalboje. – Kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. VII). V.,1964, p. 11–46.
Ulvydas K. Iš lietuvių kalbos prieveiksmio tyrinėjimų. – Kn: Žodžių formos ir jų vartosena („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XV). V., 1974, p. 7–34.
Wackernagel J. Miscellen zur griechischen Grammatik. – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", 1890, Bd. 30.
Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, herausgegeben und bearbeitet von J. Pokorny. Berlin und Leipzig, 1930.
Valeckienė A. Bevardės giminės forma *tai* ir jos santykis su kitomis įvardžių formomis. – Kn.: Žodžių formos ir jų vartosena („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XV). V., 1974, p. 35–75.
Valeckienė A. Forma *tai* ir jos variantai lietuvių kalbos tarmėse. – Kn.: Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XVII). V., 1977.
Wiedemann O. Handbuch der litauischen Sprache. Strassburg, 1897.
Wijk N. van. Der nominale Genetiv Singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ. Zwolle, 1902.
Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976.
Vondrak W. Vergleichende slavische Grammatik. Bd. II. Göttingen, 1928.
Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.
Zinkevičius Z. Apie 1605 m. katekizmo tarmę. – „Baltistica", 1968, t. IV (1).
Zinkevičius Z. Iš lietuvių istorinės akcentologijos. V., 1975.
Буга К. Литовско-русскій словарчикъ къ первымъ 20-ти литовскимъ сказкамъ въ изданіи „Lietuvių pasakos". Petersburg, 1912.
Георгиев В. Индоевропейское языкознание сегодня. – „Вопросы языкознания", 1975, № 5, с. 3–9.
Десницкая А. В. К вопросу о происхождении винительного падежа в индоевропейских языках. – „Известия Академии Наук Союза ССР. Отд. литературы и языка", 1947, т. VI, вып. 6.
Иванов В. В. Хеттский язык. М., 1963.
Иванов В. В. Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы. М., 1965.
Иванов В. В. Реконструкция общебалтийских синтаксических структур. – В кн.: Балто-славянские исследования. М., 1974.
Топоров В. Н. Локатив в славянских языках. М., 1961.

Топоров В. Н. Прусский язык. М., 1975.
Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I. М., 1964; Т. IV. М., 1973.
Фортунатовъ Ф. Об удареніи и долготѣ. – „Русскій филологическій вѣстникъ", 1895, т. XXXIII.
Фридрик М. Краткая грамматика хеттского языка. М., 1952.
Эндзелинъ И. Латышскіе предлоги. Т. I–II. Юрьевъ, 1905/6.
Эндзелинъ И. Славяно-балтийские этюды. Харьковъ, 1911.
Эндзелинъ И. Къ литовской акцентуаціи и именит. пад. множ. ч. основъ на *-o*. – „Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ", 1916, т. XXI, кн. 2, с. 295–312.
Якубинская-Лемберг Э. А. Проблема образования форм среднего рода в славянских языках. – „Ученые записки Ленинградского ор. Ленина гос. Университета им. А. А. Жданова. Славянское языкознание. Серия филологических наук", 1958, вып. 44, № 250.

А. ВАЛЯЦКЕНЕ

ПРОИСХОЖДЕНИЕ МЕСТОИМЕНИЙ СРЕДНЕГО РОДА ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Местоимение *tai*, а также частица и союз *tai* близки по своим функциям и, скорее всего, того же происхождения. Форма *tai* является прабалтийской и возникла, по всей вероятности, на базе формы **tāi* (основа **tā-/*te-* коллективного значения с окончанием лок. ед. ч. *-i*). Формы с формантом *-ai* (*anai*, *kai*, *šiai*, *kiekai*, *tiekai*, *visai*, *vienai*, *kitai* и др.) уже давно выступают в функции наречия или частицы. К формам вышеуказанного типа, в отличие от адъективных наречий, позже присоединился постпозиционный элемент *-p(o-s): anaip(o-s)*, *kaip(o-s)* и др. По аналогии с *tai*, *tatai*, *šitai*, *itai*, в составе которых *-t-* является частью основы, были образованы формы с обобщенным элементом *-tai: šita-tai*, *tok-tai*, *kok-tai*, *šitok-tai*, *an-tai*, *š-tai*, *kiek-tai*, *tiek-tai* и др. Все указанные формы, за исключением трех последних, выполняют также функцию местоимения среднего рода.

Продолжением и.-е. основ **to*/**te* являются еще следующие формы: *ta* – с чистой основой **-o*, *te* – с сохранившейся основой на **e*, *to* – с получившим долготу конечным гласным основы, соответствующим **-ā* им.-вин. падежа мн. ч. среднего рода, *tei* – как и *tai* с окончанием *-i* (лок. ед. ч.) и, скорее всего, также отражает **e* вокализм. Формы *ta* и *te* выступают лишь в функции частицы и союза, *to* и *tei* встречаются редко в обоих значениях (частицы и местоимения среднего рода). Формы на *-a*, *-e*, *-o*, *-ei* образуются и от основ других указательных местоимений, а также от соответствующих вопросительно-относительных местоимений (*ja*, *jo-*, *je-*, *jei*; *ana*, *ano-*, *anei-*; *šia*, *šio-*, *še*; *šita*, *šito*, *šite*, *šitei*; *va*, *vo*, *ve*, *vei* и др.). Однако большинство из них не имеют значения местоимения среднего рода и выступают чаще всего в функции частицы, наречия, союза; ср. еще частицы *ba*, *be*, *bo*, *bei*; *na*, *ne*, *no*, *nei*. Создается впечатление, что гласные форманты *-a*, *-o*, *-e* могут быть отражением дифференциации и.-е. вокализма более древнего периода, чем эпоха формирования грамматической категории рода.

Мы полагаем, что местоименные частицы указанного типа с формантами *-a*, *-o*, *-e*, *-ei* выступают в составе многих слов (частиц, союзов, наречий, предлогов), напр.: *ana-va*, *ano-te*, *an-ta*, *be-je*, *be-ta-g*, *čia-na-jo-nai*, *čio-nai-nos*, *ja-b*, *jei-ba*, *jei-bo-s*, *jo-g*, *ka-da*, *ka-dai-se*, *ka-dan-gi*, *ka-ja-kas*, *ka-na kas*, *ko-l*, *ko-l'*, *še-te*, *ta-ja*, *tas-ta-ja*, *ve-kur*, *vo-s* и др. В основе таких образований лежат синтаксические структуры, составленные из нескольких частиц, союзов, наречий и выступающие в начале предложения (*Na tai va... Tai jau taip... Na tada tai jau...* и др.).

Образованием такого рода является и форма *tatai*, которая содержит в своем составе две частицы *ta* и *tai*.

A. VALECKIENĖ

THE ORIGIN OF LITHUANIAN NEUTER PRONOUNS

Summary

The author discusses the origin of the neuter forms in *-ai* (*tai*, *tatai* etc.) and correspondences to them in *-a*, *-o*, *-e*, *-ei* (*ta*, *to*, *te*, *tei* etc.) and concludes the following:

The neuter pronoun *tai* is functionally connected with the particle *tai* and can be of the same origin. The form *tai* is a proto-Baltic phenomenon, probably derived from the form **tāi* (the **tā-/*te* stems of the I. E. collective with the loc. sg. ending *-i*). The pronoun forms in *-ai*: *anai*, *kai*, *šiai*, *kiekai*, *tiekai*, *visai*, *vienai*, *kitai* etc. have the function of an adverb or a particle from

of old too. Later, differently from adjectival adverbs *(geraĩ)*, the maker *-p(o-s)* was added to these forms to make *anaip(o-s)*, *kaip(o-s)* etc.

By analogy to *tai*, *tatai*, *šitai*, *itai* whose *-t-* belongs to the stems, there are the derived forms *šita-tai*, *tok-tai*, *kok-tai*, *šitok-tai*, *an-tai*, *š-tai*, *kiek-tai*, *tiek-tai* etc. with abstracted *-tai* from the former forms. All of them, except the latter three, have the function of the neuter pronouns too.

There are some more forms of the same **to* / **te* stems, i. e. *ta* – with the **o*-stem vocalism, *te* – with the preserved **e*- stem vocalism, *to* – with the lengthened stem vocalism, identical with the neuter nom.-acc. pl. **-ā*, *tei* – of the same formation as *tai* with the loc. sg. ending *-i*, in all probability also reflecting the **e*-stem vocalism. The two former forms are usually used as particles or conjunctions whereas the latter two occur rarely in both the functions. The forms in *-a*, *-e*, *-o*, *-ei* are made of the stems of other demonstrative or relative-interrogative pronouns *(ja, jo-, je-, jei*; *ana, ano-, anei-*; *šia, šio-, še*; *šita, šito, šite, šitei*; *va, vo, ve, vei* etc.*)* but most of them have no function of the neuter pronoun either. They are used as particles, conjunctions or adverbs too (cf. also the particles *ba, bo, be, bei*; *na, no, ne, nei)*. It is possible to assume that the vowel makers *-a*, *-o*, *-e* we have mentioned above reflect an earlier period of the Indo-European vowel differentiation than the formation of the genders.

We presume that the pronominal particles in *-a, -o, -e, -ei* appear as elements in compounds (particles, conjunctions, adverbs, prepositions), e. g.: *ana-va*, *ano-te*, *be-je*, *be-ta-g*, *čia-na-jo-nai*, *čio-nai-nos*, *ja-b*, *jei-ba*, *jei-bo-s*, *jo-g*, *ka-da*, *ka-dai-se*, *ka-dan-gi*, *ka-ja-kas*, *ka-na kas*, *ko-l*, *ko-l'*, *še-te*, *ta-ja*, *tas-ta-ja*, *to-ja*, *ve-kur*, *vo-s* etc. Syntactic complexes containing several particles, conjunctions, adverbs, such as: *Na tai va... Tai jau taip... Na tada tai jau...* etc. which usually are used at the beginning of the sentence have given rise to the compounds of this type.

Since the particle *ta* hasn't developed the function of the neuter pronoun in Lithuanian (as well as in Latvian), it is reasonable to suppose that the form *tatai* has arisen from the two particles *ta* and *tai* too.